

134236

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN  
SLOVSTVO**

letnik XXVIII – leto 1982/83 – št. 6



# JeziK in slovstvo

## Letnik XXVIII, številka 6 Ljubljana, marec 1982/83

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številK)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 120.– din, polletna 60.– din, posamezna številka 15.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 50.– din

Za tujino celoletna naročnina: 200.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

---

## Vsebina šeste številke

### Razprave in članki

- 161 *Jože Koruza*, Vodnikov Zadovolne Krajnc
- 169 *Fedora Ferluga-Petronio*, Alojz Gradnik in antična lirika
- 179 *Olga Kunst-Gnamuš*, Kako razvijati teorijo o pouku slovenskega jezika
- 185 *Marko Juvan*, Položaj in vloga utopije v noveli »Sanje smešnega človeka«

### Slovenščina v javni rabi

- 190 *Viktor Majdič*, Na rob načrtu pravil za novi slovenski pravopis
- 200 *Janez Gradišnik*, Nizka jezikovna raven naših prevodov

### Ocene in poročila

- 202 *Franc Jakopin*, Prvi zvezek koroškega slovarja
- 204 *Nada Barbarič-Novak*, Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi
- 207 *Marija Stanonik*, Šege in navade na Koroškem
- VI/3 *Andrijan Lah*, Dolarjeva knjiga o knjigi.
- VI/4 **Prejeli smo v oceno**

Jože Koruza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

## VODNIKOV ZADOVOLNE KRAJNC

»Pesem z naslovom 'Zadovolne Krajnc' mi je pokojni Damascen označil kot Vaše prvo delo, in res je na koncu pesmi zapisano V.\* Na to se opirajo vsi moji upi. – V tem poskusu vidim več naravnosti in nadarjenosti kot v Damascenovih in Markovih delih – pa tudi bolj gibčen jezik, srečnejšo verzifikacijo in pravilnejše modrovanje – skratka, danes sem ravno tako zadovoljen s tem poskusom, kakor sem bil pred trinajstimi leti. ...<sup>1</sup> Ta sodba, ki jo je zapisal Žiga Zois, baron Edelsteinski 4. aprila 1794 v pismu Valentinu Vodniku, ni bila odločilna le za Vodnikovo ponovno in uspešno pesnjenje, ampak je tudi intonirala večino poznejših sodb o pesništvu zbornika Pisanice od lepeh umetnost (1779–1781) in vrednotno izdvajanje Vodnikove pesmi Zadovolne Krajnc iz prvih načrtnih poskusov slovenskega posvetnega pesništva. Sprejel jo je, seveda retuširano na raven avtorske skromnosti, najprej Vodnik sam, ko je v avtobiografiji 1. junija 1796 zapisal, da je izmed njegovih pesmi v Pisanicah »od Zadovolniga Krajncja komaj enmalo branja vredna.«<sup>2</sup> Pol leta pred tem jo je predelano ponovno objavil v Veliki pratiki, pozneje pa kot edini mladostni poskus sprejel v Pesme za pokušino (1806).

Našo domnevo o tem, da je Zoisova sodba pogojila tudi poznejše vrednotenje v slovenski publicistiki in v literarni zgodovini, najbolj potrjuje dejstvo, da je Matija Čop, ki gotovo še ni poznal Zoisovih pisem Vodniku, v svojem prikazu slovenskega slovstva omenil Vodnikove prvence v Pisanicah, ki »so bili sprejeti z odobravanjem«, kot celoto.<sup>3</sup> Karel Dežman, ki je v koledarskem članku o Vodniku že uporabljal Zoisova pisma kot vir, pa je zapisal, potem ko je z naslovi navedel vse njegove pesmi iz tretjega zvezka Pisanic, naslednjo sodbo, ki je le razširitev in delna prestilizacija zgoraj citirane Zoisove: »Pa razun 'Zadovoljnega Krajncja' so vse druge brez posebne cene. V tej pesmi pa je Vodnik pokazal, da se mu prosto domače gibanje bolj podà, kakor posnemanje ptujih izdelkov. Tu najdeš Krajncja, ali bolj prav rečeno Gorenca z živimi barvami načertanega, njegovo poljedelstvo, oblačilo, jed, ples in značaj lepo popisano, z eno besedo: v tej pesmi vse živi, vse se giblje.«<sup>4</sup> Podobno so sodili tudi pisci zbornika Vodnikov spomenik, kjer so bila Zoisova pisma Vodniku objavljena; Peter Hicinger, ki so mu bili prispevki Pisanic »zloženi preveč v ptujem duhu in z nekako prisiljeno umetnostjo«, je o Zadovolnem Krajncju zapisal, da je »pesem že vsa v slovenskem duhu po svoji prvi podobi.«<sup>5</sup>

Toda tudi če se zavedamo takšne geneze izdvajanja Vodnikovega Zadovolnega Krajncja iz pisaniške verzifikacije in iz drugih Vodnikovih pesmi v zborniku in čeprav sodimo, da vsaj Klek dosti ne zaostaja za to pesmijo, moramo tudi dandanašnji priznati upravičenost Zoisove ocene. Vodnikovi pesmi moramo še vedno dati primat v pisaniški verzifikaciji

<sup>1</sup> M. Pohlin, Ž. Zois, A. T. Linhart, V. Vodnik, Izbrano delo, Lj. 1970 (Naša beseda), str. 23 (»blagi« popr. v »pokojni«).

<sup>2</sup> V. Vodnik, Izbrano delo, Lj. 1970 (Kondor 116), str. 100.

<sup>3</sup> P. J. Šafařík, Geschichte der südslawischen Literatur I, Slowenisches und glagolitisches Schriftthum, Prag 1864, str. 30.

<sup>4</sup> D. Dežman, Valentin Vodnik, Koledarček slovenski 1854, str. 31.

<sup>5</sup> P. Hicinger, Pregled Vodnikovih pesem, Vodnikov spomenik, Lj. 1859, str. 24, 25.

zaradi nedvomne skladnosti med vsebino in obliko, med zamisljivo in pesniško uresničitvijo. Ne le zgolj na literarnozgodovinske ozire je Vodnikov Zadovolne Krajnc slovensko antologijsko besedilo.

Zato je tej pesmi posvečena posebna pozornost v literarnozgodovinskem pisanju o Valentinu Vodniku. Kot ena redkih Vodnikovih pesmi pa je dobila tudi že posebno monografsko-interpretativno študijo Frana Petreta.<sup>6</sup> Toda kakor drugod v slovenski literarni zgodovini je tudi v tem celovitem prikazu izhodišče zadnja Vodnikova redakcija pesmi. S tem pa so mnogi problemi zabrisani ali pa ostajajo zunaj pozornosti. Zato smo v pričujočem razpravljanju ubrali obratno pot in za temeljni vir izbrali prvo innačico pesmi v njenem pisaniškem kontekstu. Iz tega aspekta so se nam odprla tri relevantna vprašanja.

## 1

V dokaj obsežni literaturi o Vodnikovem Zadovolnem Krajncu skoraj ne najdemo primerjalnih opozoril na morebitne zglede za takšno pesem v tujih književnostih; v poštevh prihaja, pač glede na takratno slovensko kulturno naravnost, predvsem nemška literatura, posebej še avstrijska nemška literatura. Zavedati se moramo, da je bil takratnemu slovenskemu kulturnemu delavcu razen po habsburških dednih deželah pogled odprt le v katoliške dele nemškega cesarstva, literarno razviti pa so bili predvsem protestantski. Od tam pa so prihajale informacije le redko in reducirane. Takšen položaj se je sicer v osemdesetih letih znatno spremenil, toda Vodnikova pesem je nastala po vsej verjetnosti v letu 1780.

Takšne okoliščine so povzročale, da so literarni impulzi iz Nemčije prihajali v naše dežele nesistematično, slučajno, posredno in pogosto od drugorazredne ali tretjerazredne literature. Vse to pa povzroča specifične težave pri primerjalnem raziskovanju takratnega slovenskega slovstva. Kljub temu pa se zdi, da to ni bil glavni vzrok za izogibanje primerjalnim problemom v zvezi z Vodnikovim pesništvom in še posebej ob pesmi Zadovolne Krajnc. Zdi se, da je slovenska literarna zgodovina doslej vse preveč dobesedno razumela Vodnikove besede: »Veršaca Parnasa / zgol svojiga znam. . .«<sup>7</sup> Zato se je pogosto pisalo o Vodnikovi izvornosti in malo raziskovalo vplive na njegovo pesništvo. Tako sta bili doslej dani le dve konkretni opozorili na primerjalno problematiko v zvezi z Zadovolnim Krajncem. V spremni besedi k Vodnikovemu Izbranemu delu sem nakazal, da v nemških almanahih muz, tako v göttingenskem in leipziškem, zlasti pa v Voßovem hamburškem najdemo v zvezkih iz druge polovice sedemdesetih let več pesmi s temo blagovanja podeželskega življenja in kmečkega stanu, med katerimi so nekatere naslovljene tudi »srečni kmet« (J. W. Gleim: Der glückliche Bauer) in »zadovoljni kmet« (-n-ck: Der zufriedene Bauer) in v katerih opevajo med drugim kmečko hrano in ples.<sup>8</sup> Pozneje sem ugotovil, da ta pesemski žanr ni vezan le na almanaha muz in da gre za širšo tematsko naravnost v nemški literaturi. Medtem je tudi Lino Legiša v opombah k izdaji Pisanic opozoril na vzporednosti med Vodnikovo pesmijo in pesmijo Christiana Friedricha Daniela Schubarta Der Bauer im Winter (Kmet pozimi) ter na možnost, da je Vodnik »dobil v roke kaj takega, kar so po 1772 pošiljali v svet v letakih, časopisih ali almanahih tako imenovani ljudski pesniki (Volksdichter), ki so ubirali ljudskemu načinu podobne motive.«<sup>9</sup>

Preden pa poskusimo nekoliko podrobneje soočiti Vodnikovo pesem s tem nemškim pesemskim žanrom, se moramo vsaj na kratko pomuditi pri kmečki tematiki v baročnem pesništvu. Pri tem se bomo zavestno izognili idilični oziroma pastoralni poeziji, ki ji po-

<sup>6</sup> F. Petrè, Vodnikov Zadovoljni Kranjec kot primer iz poezije razsvetljenstva, JiS 1969/70, str. 65–76.

<sup>7</sup> V. Vodnik, Izbrano delo, ur. J. Koruza, Lj. 1970 (Kondor 116), str. 37.

<sup>8</sup> Tam, str. 61.

<sup>9</sup> L. Legiša, Pisanice 1779–1782, Lj. 1977 (Dela II. razr. SAZU 34), str. 447, 448.

deželska pokrajina in pastirsko okolje dajeta samo zunanjo kuliserijo, v kateri se pojavljajo, sanjarijo in ljubijo v pastirje preoblečeni ljudje iz višjih družbenih slojev z modnim galantnim ponašanjem in izražanjem. Zunaj tega dogovornega, pretežno šablonskega pesništva se kmečka tematika v baroku pojavlja v dveh značilnih oblikah.

Najznačilnejše je pesnjenje v 'nizkem stilu', ki je praviloma vezano na snovi iz kmečkega okolja, predvsem pa na tipične postave pokrajinsko ali značajsko opredeljenega kmeta. V drugo skupino tipičnih postav sodi predvsem pijanec. Takšni liki so nosilci grobe komike, predstavljajo se v monologih ali dialogih v 'nizkem stilu' s pogostnimi vulgarizmi, kletvinami, psovkami in idiotizmi.<sup>10</sup> Takšna oblika literature služi zabavi vseh, vendar pretežno višjih slojev, in to v glavnem v predpustnem času. Baročno pesnjenje v 'nizkem stilu' je seglo tudi na slovenska tla. Najznačilnejši primer zanj je Ena lepa pejssem od eniga pejaniga moža ino žene, »na novo sturjena« leta 1712,<sup>11</sup> vanj pa sodi tudi Versus vandatici Davida Novaka iz leta 1774.<sup>12</sup> Tega pesništva, ki je realistično samo na videz, v resnici pa karikiran v vsebini in jeziku, ne gre spravljati v neposredno zvezo z Zadovolnim Krajncem, dasi lahko najdemo tudi kakšno podobnost.

Druga tematska smer v baročnem pesništvu oziroma drug pesniški žanr so tako imenovane 'hvale kmečkega stanu', ki so se iz nemškega kulturnega prostora razširile na Češko in Slovaško, pa tudi k drugim Slovanom.<sup>13</sup> To niso vločnice, v katerih bi se predstavnik kmečkega stanu sam predstavljal, niti dialogi, v katerih se v govoru in dejanju pokažejo komične postave nižjih slojev, kakor je bil to primer v zgoraj očitani pesniški smeri. Lirski subjekt 'hvale kmečkega stanu' je človek zunaj tega stanu (na primer sejmarski pevec), vendar s simpatijami na njegovi strani. Predmet njegovega pesemskega predavanja apostrofiranim poslušalcem (značilnost sejmarskega pesništva) so težave in radosti kmečkega življenja in dela, namen pa dviganje družbenega pomena kmečkega stanu. V slovenski književnosti doslej še nismo odkrili takšne pesmi izpred Pisanic, v kolikor po nastanku ne sodi že v ta čas Volkmerjeva pesem.<sup>14</sup> Vsebinsko ji je blizu pridiga ob kmetovi smrti o Janeza Svetokriškega,<sup>15</sup> žanrsko pa Windisches Bauern Lied (Slovenska kmečka pesem), zapisana leta 1781 v rokopisu iz Haloz,<sup>16</sup> v kateri je razpravljanje o družbeni vlogi kmeta naslovljeno na personificirano oziroma sinekdohično predstavljen kmečki stan.

Po sedemletni oziroma tretji šlezijski vojni (1756–1763) se je začela v nemški literaturi demokratizacija v mentaliteti in tematiki. V tem vzdušju se je razen imitiranja sejmarske pesmi, vse večjega zanimanja za različne oblike substandardnega in tradicionalnega pesništva ter nastanka nemške spevoigre s kmečko tematiko pojavila v umetnem pesništvu tudi moda različnih stanovskih pesmi, vojaških, lovskih, študentskih, rudarskih pa tudi kmečkih. Prva pomembna zbirka takšnih pesmi je Johanna Wilhelma Ludwiga Gleima (1719–1803) *Lieder für das Volk* (Pesmi za ljudstvo) iz leta 1772. Zgledu so sledili pesniki göttingenske zveze, Johann Martin Miller (1750–1814), Johann Heinrich Voß (1751–1826), Ludwig Heinrich Christoph Hölty (1748–1776) in drugi.<sup>17</sup>

<sup>10</sup> V 'nizkem stilu' živi dalje srednjeveška karnevalska (groteskna) komika, ki jo je v novejši literarni znanosti na novo osvetlil M. Bahtin v *Tvorčstvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednevekov'ja i renessansa*, Moskva 1965. Prim. Z. Medic-Vokačeva, *Misli, ideje, teorije Mihaila Bahtina*, Dialogi 1974, str. 828–835 in 1975, str. 15–30.

<sup>11</sup> J. Kos, E. Umek, *Dve slovenski pesmi iz drugega desetletja 18. stoletja*, JiS 1973/74, str. 218–220.

<sup>12</sup> V. Novak, *Slovenska in slovaška pesem iz 1774*, SR 1970, str. 129–140. A. Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do sredine XIX. stoletja I*, Lj. 1978, str. 149–150.

<sup>13</sup> M. Kopecký, *Dvě slovenské chvály selského stavu a jejich analogie v literaturách západnoslovanských*, Literárněvědné studie, Prof. J. Hrabákovi k šedesátinám, Brno 1972 (Spisy University J. E. Purkyně 179), str. 73–84.

<sup>14</sup> *Hvala kmetičkega stana ino tobačje trave v dveh pesmah* zapojena, Mrb. 1807.

<sup>15</sup> *Janez Svetokriški, Sacrum promptuarium IV*, Lj. 1700, str. 418–422.

<sup>16</sup> K. Glaser, *Rokopisna slovenska pesmarica iz l. 1781*, LZ 1894, str. 763–766.

<sup>17</sup> A. E. Berger, *Bürgers Leben und Werke, Bürgers Gedichte*, Leipzig u. Wien (Bibliographisches Institut), str. 26, 27.

V tem 'ljudskem' pesništvu se je pojavila tudi oblika značajske vloznice, v katero sodi Zadovolne Krajnc. Junija 1775 je Wielandov časopis *Der Teutsche Merkur* objavil anonimno pesem *Der frohe Bauer* (Veseli kmet) z opombo: »Ta lepa pesem, v kateri izraža nepokvarjena narava ganljiva občutja v tako naivnem in hkrati tako krepkem jeziku, je naveden pojav zaradi okoliščine, da je njen avtor po rodu Anglež, po rojstvu Francoz in po vzgoji Nizozemec.«<sup>18</sup> Lirski subjekt poudarja v prvi in zadnji kitici veselje do življenja in ponos na svoj kmečki stan: tako »srečen«, tako »zadovoljen«, kot je on, ne more biti noben bogataš; tisti, ki obdeluje zemljo, je bolj srečen in bolj moder od kralja ali cesarja. Vmes pripoveduje o zgodnjem vstajanju, veselju pri delu, sreči v družinskem krogu in zadovoljstvu ob mlečni jedi. V vsem njegovem pripovedovanju se kaže neka idilična mehkoča, nemožatost, ki zgovorno priča, da je avtor le slabo poznal kmečko življenje in da je nanj še močno delovala tradicija idiličnega pesništva. Zlasti priča o tem četrta kitica, v kateri pove, kako posluša v gaju ob mili sončni svetlobi ptičje petje in spokojno gleda v dolino, kjer skačejo njegove ovce. Ta pesem bi komaj mogla biti Vodniku vzgled, razen če je v njem kot kmečkem sinu pobudila polemičen odziv; takšno zvezo moremo suprirati zaradi nekaj motivnih vzporednosti.

Nekaj prej so v Göttingenskem almanahu muz za leto 1775 izšle kar tri pesmi s kmečko tematiko, v kateri se izpovedujejo lirski subjekti iz kmečkega stanu. Dve pesmi sta šifrirani z »I.«, *Bauernlied* (Kmečka pesem) in *Der verliebte Bauer* (Zaljubljeni kmet), in izražata čustva zaljubljenega kmečkega fanta; v prvi je za nas zanimiv motiv dekliškega plesa. Z »L.« šifriran *Klagelied einer Bäuerin* (Zalostinka kmetice), je elegična pesem kmetice po moževi smrti; tudi tu se pojavlja motiv plesa.<sup>19</sup>

V naslednjih letih se je v nemških almanahih muz zvrstilo več takšnih in podobnih pesmi. Med njimi je Zadovolnemu Krajncu po naslovu in motivih še najbolj blizu s šifro »-n-ck« podpisana pesem *Der zufriedne Bauer* (Zadovoljni kmet), objavljena v leipziškem *Almanach der deutschen Musen* za leto 1777.<sup>20</sup> Kljub motivnim vzporednostim (zadovoljen je s svojim stanom, ima dovolj kruha, veselo pleše s svojo Metko) pa je nemška pesem v tonu in mentaliteti daleč od Vodnikove in še pod močnim vplivom idilične motivike.

Iz navedenih primerov kaže izluščiti ustrezne sklepe. V takratni nemški književnosti lahko zasledimo vrsto pesmi, ki so idejno, motivno in žanrsko blizu Vodnikovemu Zadovolnemu Krajncu, vendar ni bilo doslej moč najti nobene, ki bi pričala, da se je Vodnik pri njej neposredno zgledeval. Možnost obstoja takšne pesmi med številnimi podobnimi sicer ostaja, vendar je neznatna. Iz primerjave z navedenim gradivom pa sledi:

Vodnik je mogel dobiti in je tudi sprejel žanrski model za svojo značajsko vloznico iz takratnega nemškega pesništva; njegov izbor kaže smisel za sodobnost in aktualnost.

Iz tega vira je dobil tudi vzorec za naslov. Pri tem je treba upoštevati, da je bila 'zadovoljnost' kot modna drža širši pojav v takratnem nemškem pesništvu in da se pojavlja tudi v povezavi z drugačnimi motivi.<sup>21</sup>

Z žanrom so povezani ponavljajoči se motivi, ki jih najdemo tudi v Zadovolnem Krajncu. Skoraj nepogrešljiv je motiv plesa, pogostna pa sta z držo povezana zavest o materialni preskrbljenosti in trditev o enakovrednosti kmečkih jedi z gosposkimi.

Toda nemške pesmi niso pokrajinsko vezane, kakor Vodnikova. Zato je tudi orientacijska prva kitica Zadovolnega Krajncu po vsej verjetnosti izvirna.

<sup>18</sup> *Der frohe Bauer*, *Der Teutsche Merkur* 1775, 2. četrletje, str. 195–196.

<sup>19</sup> I., *Bauernlied*, *Poetische Blumenlese auf das Jahr 1775*, Göttingen u. Gotha, str. 43. L., *Klagelied einer Bäuerin*, tam, str. 79–80. I., *Der verliebte Bauer*, tam, str. 98–99.

<sup>20</sup> -n-ck, *Der zufriedne Bauer*, *Almanach der deutschen Musen auf das Jahr 1777*, Leipzig, str. 186.

<sup>21</sup> Značilen primer je L. Gleima *Zufriedenheit*, *Poetische Blumenlese auf das Jahr 1778*, Göttingen u. Gotha, str. 145–146.

Pri Vodniku ne najdemo več najmanjše sledi nekdanjega idiličnega občutja, klišejev pastirskega pesništva in ostankov bukolične kuliserije, ki se tako trdovratno drže nemških pesmi tega žanra. To je očitno socialno pogojeno, saj so bili nemški pesniki bodisi aristokrati ali meščani, Vodnik pa kmečki sin.

Zato pri Vodniku tudi ni tiste očitne neskladnosti v mentaliteti pesnika in lirskega subjekta, ki preprečuje, da bi se takšne značajske vložnice v nemškem pesništvu dvignile do prepričljivosti. Tako je šele v Vodnikovi pesmi snov pristno zaživela in v tem je tudi glavna vrednota Zadovolnega Krajnca, ki presega meje slovenske književnosti.

## 2

Ne da bi se sistematično lotili geneze Zadovolnega Krajnca, je vendar treba nakazati več momentov, ki so po vsej verjetnosti odločali pri Vodnikovem oblikovanju te pesmi.

Doslej je bil vseskozi poudarjan ljudski duh in formalni zgled ljudskega pesništva. Tu je treba ločevati kmečki jezik in način mišljenja od odmevov ljudske pesmi. V prvem primeru gre za tisti jezik in način izražanja, ki ga je Vodnik osvojil v domačem kmečkem okolju in ki ga je uporabil kot sredstvo za notranjo karakterizacijo lirskega subjekta svoje pesmi. Da je Vodnik sploh baziral v jeziku takratne slovenske vasi, zgovorno pričajo tudi druge njegove pesmi iz pisaniške dobe; tu moramo iskati izvor tistim trivialnostim, ki jim je posvetil Ivan Grafenauer posebno analitično pozornost.<sup>22</sup> Takšni izrazi iz vsakdanje rabe nižjih slojev so v visokem stilu prigradnic negativno zaznamovani, zato je v takih pesmih Vodnikov izraz vidno pod standardom meščana Deva. V kontekstu značajske vložnice s kmetom kot lirskim subjektom pa enaki in enakovrstni izrazi ne le ne motijo, kakor je sodel Grafenauer, ampak so ustrezno stilno sredstvo in v najboljših primerih tudi posebna vrednota.

Drugi problem 'ljudskega' vpliva na Zadovolnega Krajnca je ljudska pesem. Tu lahko za tisti čas in Vodnikovo rodno okolje govorimo izključno o godčevski pesmi v ritmu štajeriša in v obliki štirivrstične 'alpske poskočnice'. To je bila nižjeslovna moda XVIII. stoletja, ki je zajela najprej Koroško, kmalu zatem Gorenjsko in se je od tod razširila tudi v druge dele Kranjske.<sup>23</sup> Vse kaže, da je ta oblika plesne glasbe, povezana s posebnim verzificiranjem, imela močno središče v Šiški, kjer je delovala renomirana kmečka godba, ki so jo najemali tudi v mestu ob različnih priložnostih.<sup>24</sup> Besedišče Vodnikove žalne ode ob cesaričini smrti<sup>25</sup> priča, da je pesnik godčevstvo dobro poznal in usvojil tudi njegov 'strokovni' žargon. Ob liri in flavti, ki se pojavljata tudi v Devovi verzifikaciji in označujeta antični vpliv, vpleta Vodnik v svoje pesmi tudi gosli; pozna izraz za struno iz ovčjega črevesa («Slabu še poje na mojih goslah ovčica», 3. verz 11. kitice), ve, da lok po strunah »permaže« («Ter je tok njen lok permazal . . .», 2. verz 8. kitica), da godec tako strune »navije« («Vsaka scer strune navija . . .», 2. verz 9. kitica) in da neubrane strune »narodnu grenčijo« («Struna narodnu grenči», 5. verz 9. kitica).

<sup>22</sup> I. Grafenauer, Valentin Vodnik – pesnik, KK XXII, Lj. 1918, str. 106–107.

<sup>23</sup> V. Vodušek, Alpske poskočne pesmi v Sloveniji, Rad kongresa folklorista Jugoslavije VI, Bled 1959, str. 55–78. Isti, Slovenska koroška ljudska pesem, Koroški kulturni dnevi I, Zbornik predavanj, Mrb. 1973, str. 198–207.

<sup>24</sup> »Redute ali plese v maskah so takrat prirejali zaradi pomanjkanja večjega plesišča v gledališču, Šiškarji pa so imeli že od nekdaj pravico, da jih otvorijo, plešoč svoje domače ljudske plese s 'frkindiši' na glavah.« (D. Ludvik, Nemško gledališče v Ljubljani do leta 1790, Lj. 1957, str. 62.) Kronika ljubljanskega diskalceatskega samostana beleži nastop kmečkih godcev iz Šiške na koru njihove cerkve pri maši 17. jun. 1772 (I. Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve in kapele ljubljanske 10, Cerkev sv. Jožefa, Danica 1904, str. 285). Pri tem gre nedvomno za godce iz Spodnje Šiške, ki pa so bili gotovo dobro znani tudi v sosednji Zgornji Šiški, kjer je bil doma Vodnik, dasi sta kraja sodila v različni fari.

<sup>25</sup> Krajnske modrine žalovanje nad smertjo Marie Terezije premudre cesarice itdr., Pisanice od lepeh umetnost na tu lejtu 1781, str. (13–19).

Vodnik je o svoji 'šoli' pri slovenski ljudski pesmi zapisal v eni od variant Mojega spominika:

Kar mat' me vučili,  
Sim gledal zapet,  
Kar stari zložili,  
Za njimi posnet.<sup>26</sup>

To moremo razumeti tako, da je od matere slišal prenekatero staro ljudsko pesem in da je v lastnem pesnjenju posnemal značaj teh pesmi, ki so jih zložili predniki. Toda če izvzamemo zapise nekaterih epskih pesmi, je Vodnik imitiral le godčevsko verzifikacijo v značilni meri in v lahkotnem tonu.

Na doraščajočega Vodnika, dokler je ostal povezan z rodnim okoljem, je mogel vplivati tudi Valentin Černe (1732–1798), vzorni kmetovalec iz Šiške, sadjar, čebelar in konjerejec, ki je ob sobotah in nedeljah rad posredoval bogate izkušnje in znanje kmetom v okolici. Černe je zaradi iznajdljivosti, bogatih izkušenj in uspešnega gospodarjenja pritegnil pozornost kranjske kmetijske družbe. S posredovanjem njenega tajnika Baltazarja Hacqueta je postal znan tudi v tujini.<sup>27</sup> Bil je nekakšen idealni kranjski kmet svojega časa in je po vsej verjetnosti tudi Vodniku pomenil primer uveljavitve latentnih zmožnosti slovenskega kmeta.

To so tisti osrednji vplivni dejavniki Vodnikovega rodnega okolja, ki so po vsej verjetnosti soodločali pri oblikovanju Zadovolnega Krajnca. Ob njih pa se nam odpira možnost neposrednega vpliva še v drugem zvezku Pisanic. Skoraj gotovo je odločil o Vodnikovem sodelovanju v tretjem zvezku zbornika Devov verzificirani poziv k sodelovanju. Verjetno je večina teh štirih pesmi (ne le Kranjske Modrine žalovanje. . .) tudi nastala po tem, ko je Vodnik dobil v roke drugi letnik Pisanic. Prav za Zadovolnega Krajnca bi to lahko z veliko gotovostjo trdili. Vzorec za metrično shemo pesmi je našel najverjetneje v enajsti kitici druge pesmi Devovega prevoda Denisove pesnitve Der Zwist der Fürsten. Ta kitica pa je utegnila biti še drugače spodbudna; Denis in za njim Dev slavita v njej pogum in patriotizem hrvaških vojakov iz vojne krajine, ki so hkrati poljedelci in vojščaki:

Vas urne, vas zveste Hrovske vojščake!  
Poštene, korajžne, navtrudne junake!  
Pozdravljajo citre, katerih roke  
K oranju, k strelanju so zmiraj volne.

V Zadovolnem Krajncu najdemo tri momente, ki nas spominjajo na to kitico:

slavljenje prebivalcev neke pokrajine zaradi določenih vrlin, ki naj bi bile njihova splošna značajska poteza;

poudarek pomenu vojne krajine, ki se pri Denisu in Devu kaže v posebni pozornosti do njenih prebivalcev, v Vodnikovi pesmi pa v začetnem verzu: »Men' sonce iz straže Hrovske gor pride. . .«;

v poudarjanju enake pripravljenosti za dvoje nasprotnih opravil: oranje in vojskovanje (Hrvati) oziroma vojskovanje in učenje (Kranjci):

Useler imam za vse židano volo:  
Al' deni me v žovd al' pak pošli me v šolo.

<sup>26</sup> Kakor op. 7, str. 135.

<sup>27</sup> A. Pirjevec, Slovenski možje, Prevalje 1927 (Mohorjeva knjižnica 20), str. 30–32.



Razen teh vzporednosti pa priča o Devovem vplivu na Vodnika še primerjanje devetega četverostišja Pudelbala s četrto kitico Zadovolnega Krajnca.<sup>28</sup>

3

Grafenauer<sup>29</sup> je s skrbno filološko akribijo prikazal razločke med besedilom Zadovolnega Krajnca v Pisanicah na eni strani ter dvema inačicama predelane pesmi v pratiki in v Vodnikovi zbirki na drugi. Ugotovil je, da je predelana pesem metrično in stilistično »skoroda popolnoma nova«, kljub temu pa je bila to zanj ista pesem, ki je dobila dokončno in najbolj dovršeno obliko šele v zadnji redakciji. Korak dalje je storil Petré,<sup>30</sup> ko je v interpretaciji mimogrede poudaril, kako se pesem, ki je sprva sledila Devovemu estetskemu kánonu, v poznejši predelavi spremeni in približa ljudski pesmi tudi v kitici (poprej je bila ljudski blizu že po ritmu). Vendar velja problem še enkrat premisliti, opiraje se na že opravljene primerjalne analize.

Po vsebini, motivih in njih razvrstitvi Vodnik pesmi ni spreminjal. Ohranil je tudi vsekoži temeljno obliko značajске vločnice z ustrezno perspektivo lirskega subjekta, h kateri sodijo tudi jezikovno-stilna sredstva. Besedišče je v veliki meri zamenjal, vendar vseskozi v okviru istega stilnega hotenja, pri čemer je besedilo zadnje redakcije nedvomno doseglo najvišjo stopnjo pregnanosti in konciznosti; kar je bilo sprva plod spontanega hotenja, je dobilo pravi lesk šele s posegom pile že izkušenega mojstra.

Ritem pesmi in njegov zvočni učinek pa je v predelani pesmi povsem drugačen kakor v prvotni. Dolgi dvanajsterci in enajsterci so dopuščali veliko bolj sproščeno in naravno oblikovanje stavka kakor kratki šesterci in peterci, v katere ni moč strpati več kot posamezne sintagme. Razliko med verzoma že poudarja zahteva po rimanju vsakega kratkega verza; s tem je enako obsežno besedilo dobilo podvojeno število rim. Zaznavnost rime pa v predelani pesmi krepi Zoisova prepoved uporabe prestopa (enjambementa) in z njo zvezana zahteva, naj se verz ujema s sintaktično enoto, kar je Vodnik dosledno upošteval. Tako v drugi verziji pesmi ni več nikakršnih prestopov med prvotnimi verzi; vsi sodi stih se zaključijo s koncem stavka. Ker ni moč strpati celih stavkov v kratke verze, se stavki tudi v predelani pesmi prelivajo iz lihih verzov v sode, toda nikoli tako, da bi bili razdvojeni pomenski sklopi (samostalniki in pridevniki, glagoli in prislovi). Tako je Zadovolni Krajnc v Psmah za pokušino na najmanjše sintaktične enote enakega obsega razdrobljeno besedilo, ki je prav toliko kakor godčevski poskočnici blizu izcizelirani rokokojski pesniški igrački, kar še posebej poudarjajo pogoste zvonkljajoče rime (zlasti deminutivi konjiči – dekličiči, Mince – stopince) in njihova pogostnost, kakršno v ljudski poskočnici redkokdaj srečamo. V prvotni pesmi pa so dolge, težko valeče se periode, ki se kar trikrat opazno prelijejo preko roba že tako dolgih verzov, kar 'realističen' odraz okorne pa vendar nazorne, klene in mestoma dovtipne govornice gorenjskega kmeta. Najbolj plastično se ta različnost izpričuje v četrto kitico, ki v prvotni pesmi slove:

Okrogle rad plešem, z nogame perdajam  
Glas godcam ter se na dva cepa sem majam,  
Al Špela za mano prov ročnu drobni,  
Stopine pobira, se v rinke verti.

<sup>28</sup> J. Koruza, Sprema beseda, Pisanice od lepeh umetnost, Faksimile. . . Lj. 1977 (Monumenta litterarum slovenicarum 14), str. 27.

<sup>29</sup> V op. 22 n. d.

<sup>30</sup> V op. 6 n. d.

Tako metrično in stilistično oblikovano besedilo že v počasnem, široko raztegnjenem in s prestopom narušenem ritmu nazorno kaže okornega plesalca, ki se maje »na dva cepa«, tako da je živahnejša in spretnejša Špela komaj vidna izza njegovih širokih pleč. V predelani obliki pa je plesalec tako utesnjen, da more res »premesti vse vogle« ozkega plesišča, če hoče dohajati svojo igrico Minco, ki je šele tu polno zaživela in se uveljavila.

Rad plešem okrogle,  
S peto glas dodajam,  
Premetam vse vogle,  
Se v cepa dva majam;  
    Nožica pa Mince  
    Za mano drobni,  
Pobera stopince,  
    Se v kroge verti.

V predelani obliki pa ni bil drugačen samo značaj pesmi, ampak tudi njen namen. Preoblikovana pesem je najprej izšla v pratiki, periodični publikaciji, ki je bila namenjena najširšemu krogu bralcev, predvsem kmetom. Seveda tem bralcem ni bilo treba predstavljati njih samih. Zato je bil namen drugačen; približati se jim s pesmijo z domačo snovjo, ustrezno njihovemu mišljenju in čustvovanju, zloženo v domače zvonečem ritmu, in ne nazadnje, v pesmi jim dati zgled in cilj, ki bi mu naj sledili. V prvotni obliki pa Zadovolne Krajnc ni bil namenjen kmečkemu bralcu, marveč višjim in zlasti srednjemu sloju. Namen pa je bil, kakor v istovrstnih nemških pesmih, predstaviti kmeta v 'pravi', ne idilično izumetničeni podobi, dokazati njegovo človeško enakovrednost in, končno, pokazati na duševno in telesno zdravo podeželsko življenje, ki vrača človeka svojemu bistvu (Rousseaujevska komponenta).

Vprašanje, ki ga ni moč zadovoljivo rešiti, pa je, v kolikšni meri je drugačna namembnost pesmi povezana z njenim preoblikovanjem. Če drži Petretova sodba, da je Vodnik v predelani pesmi hotel obliko kasneje navezati na ljudsko pesem, potem povezava med prenosom namena in drugačno obliko obstoji. Glede na naše ugotovitve pa je treba dodati, da gre bolj za hotenje bližanja ljudski pesmi, in sicer v tem smislu, da bo oblika kmetu čim bolj blizu, čim bolj domača, da bo zaradi nje pesem hitreje osvojil; kljub temu pa realizacija ostaja na estetski ravni, pridvignjeni vidno nad godčevsko verzifikacijo. V prvi redakciji pesmi pa je njena oblika še dlje od ljudske pesmi. Metrična shema kitice je sprejeta iz umetnega slovstva. Takšna oblika kitice je bila že dolgo znana v slovenskem duhovnem pesnjenju, najdemo jo tudi pri sodobnih nemških pesnikih.<sup>31</sup> Vendar je verjetno, da jo je Vodnik izbral zaradi ritmične podobnosti s poskočno štirivrstičnico med kranjskimi kmeti priljubljene godčevske verzifikacije, kajti pri nemških pesmih žanra, ki mu pripada Zadovolne Krajnc, te metrične oblike ne srečamo.

Značilna oblika Zadovolnega Krajnc, kakršen je bil objavljen v Pisanicah, se nam je pokazala torej ob primerjavi s poznejšo predelavo kot izrazita umetna pesem, ki imitira ljudsko le v jeziku in ritmu toliko, kolikor je pogojeno v temi in vložni perspektivi. Kot taka

<sup>31</sup> V slovenski duhovni verzifikaciji jo prvič zasledimo v rokopisni pesmarici F. M. Paglovca *Cantilenaе variae* ... (prim. A. Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do sredine XIX. stoletja I*, Lj. 1978, str. 117–120). V nemškem pesništvu je mogel Dev dobiti zanjo zgled v Bürgerjevi pesmi *Lenardo und Blandine* (*Gedichte von Gottfried August Bürger, Petersburg (dejansko Salzburg) 1779*, str. 169–193), na kar je opozoril že P. Scherber (*Michael Denis und die Anfänge der neueren Literatur Vöslaniens, Festschrift für Alfred Rammelmeyer, München 1975*, str. 190), preko njega ali neposredno pa tudi Vodnik.

sodi v žanr, ki je bil močno razširjen v takratnem nemškem pesništvu. Vodnik se je zavestno vključil v ta žanr in kot kmečki sin vnesel vanj mentalitetno in doživljaljsko pristnost. Pri oblikovanju ni neposredno posnemal nobenega tujega ali domačega vzorca. Sprejel je pobude iz nemškega in iz mladega domačega pesništva, ki pa jih je samostojno in suvereno uporabil v izvirnem kontekstu. Tega pa je v dobršni meri črpal iz rodnega okolja. Vendar pri upoštevanju tega momenta ne smemo pretiravati. Ne gre namreč za ustvarjanje v ljudskem duhu, marveč zgolj za črpanje pobud iz domače tradicije.

**Fedora Ferluga-Petronio**

Trst

## ALOJZ GRADNIK IN ANTIČNA LIRIKA

Za Alojza Gradnika nikakor ne moremo reči, da se je navdihoval ob antični poeziji ali da se je čutil na kakršenkoli način globlje povezan z antičnim svetom. V njegovem obsežnem pesniškem delu zasledimo le tri pesmi, katerih tematika sega v grško-rimsko obdobje, in sicer *Gallo Placidijo* v zbirki *Pojoča kri* in dve pesmi v *Zlatih lestvah*: *Timandra Alkibijadu* in *Alkibijad Timandri*. Vendar je Gradnika v tem primeru zaneslo v antiko zgolj naključje, podobno, kot je verjetno po naključju v svoj pisani prevajalski opus vključil šest Katulovih pesmi.<sup>1</sup>

Morda je hotel s temi drobnimi prevodi le strnjeno prikazati nekaj glavnih motivov Katulove poezije: brezskrbno in razigrano ljubezen do Lesbije, ženske, ki na začetku še ni pokazala svoje nezvestobe in razvratnosti, a je pozneje postala tragično žarišče Katulovih izpovedi (*Živiva, Lesbija moja, in ljubiva*); pesnikovo mladostno in uživaško pohajanje po Rimu, ko mu je marsikdaj zmanjkalo denarja v mošnjičku (*V gosti, Fabullus, te povabim skoro*); slavospev polotoku Sirmiju, kamor se je zatekal iz hrupnega Rima in zaman iskal utehe svoji osebni bolečini (*O moja Sirmio, ti vseh otokov*); dvome, ki so se mu rojevali glede ženske zvestobe (*Da le z menoj bi šla zamož, mi pravi ljubica moja*); politično satiro (*Cezar, presneto mi malo do tega je, da ti ugajam*); zadnji pozdrav bratu, umrlemu v tujini (*Mnoge dežele prehodil, brat moj, in mnoga sem morja*).

Ti maloštevilni prevodi iz Katula so nastali zelo pozno, ko se je Gradnikovo tragično erotično doživljanje, ki je doseglo svoj višek v zbirki *De profundis* (1926), že popolnoma umirilo in poduhovilo. Ko bi se bil Gradnik začel ukvarjati s Katulovo poezijo v dvajsetih letih in mogoče še na začetku tridesetih, bi na velikega rimskega lirika gledal drugače in bi se instinktivno lotil tistih verzov, ki so prenasičeni s Katulovo ljubezensko tragiko, z njegovimi mukami, hrepenenjem, sovraštvom. Zakaj, čeprav je Gradnik hodil svojo pesniško pot povsem neodvisno od antičnih modelov, lahko primerjamo njegove najbolj občutene stihe, njegovo žgočo erotično izpoved s stihmi nekaterih največjih mojstrov antične lirike.

Da je Gradnik samonikla osebnost, ki jo je z literarnega vidika težko opredeliti, o tem je spregovorila že Marja Boršnikova v *Pogovorih s pesnikom Gradnikom*, (Maribor 1954, 74–75): »... Zato je napaka vsakega kritika in literarnega zgodovinarja, če vrednotita in razlagata veliko umetnino samo s časovnimi merili, ker jim s temi merili nikoli ne bosta

<sup>1</sup> V literarni prilogi *Živa njiva* Maleševe revije *Umetnost* (1. 1944/45, 177–179).

prišla do jedra. Res je, slog je človek. Toda čim bolj močan, čim bolj svojstven je človek, tem manj je po navadi odvisen od časovnih struj. Ob Prešernu si lahko še dolgo belimo glave, ali je bil klasik ali romantik ali realist. Bil je vse troje in še veliko več.«

Izredno zanimiva je študija Borisa Paternuja v *Pogledih na slovensko književnost II.* (Ljubljana 1974, 157–181), v kateri za Gradnikovo pesništvo ugotavlja tri vidnejše idejno-stilne plasti: novoromantično, ekspresionistično in tradicionalno klasično. Vendar njihovo pojavljanje ni strogo zaporedno, ker obstajajo v vseh pesniških zbirkah, čeprav z različnimi poudarki.

Kljub temu pa je Alojz Gradnik še nekaj več, to, kar je Josip Vidmar tako subtilno označil v uvodu k *Svetlim samotam* (1932): »... Gradnik je nagonski in podtalno prvinski človek. ... človek čistega elementa, ki ga je pokazal z močjo in odkritostjo kakor doslej pri nas še nihče. S tem ni samo izpovedal samega sebe, marveč je globoko osvetlil poluto človeškega nagonskega sveta. ... in poveljčal to polovico človeške prirode, ki jo tolikokrat zamenjujejo z razvratom ter jo obsojajo. ... Gradnikova ljubezenska strast ne pozna nobenih sentimentalnih in osladnih primesi, ki bi jo delale umazano in grdo, marveč je element, divji in nekultiviran, toda naroden in čist. ... blazna in slepa želja vase ujetega bitja, sprostiti se vsega, to se pravi, prestopiti meje svoje osebnosti, izčrpati se kakorkoli in se izgubiti samemu sebi. To pa more človek docela samo v smrti.«

S to oznako je Josip Vidmar uvrstil Gradnika ne le v vrh slovenske poezije, temveč ga je prikazal v tisti univerzalni človečnosti, ki presega individuuum in postavlja pesnika na vsesplošno človeško raven, iz katere se rojeva velika umetnost.

Gradnikovo ljubezensko čustvo je neprestano boleče koprnenje, ki se sprošča v silovitih izbruhih strasti, ko se pesnik oziroma predmet pesnikove ljubezni (v pesmih se namreč večkrat oglašča ženski glas), želi razdati in izničiti v ljubljenem bitju. Ni nam povsem jasno, kdo je Gradniku navdihnil tako tragično, temačno in svojevrstno poezijo. O tem pesnik ni rad govoril, kakor je razvidno iz *Pogovorov*, kjer se neprestano upira stikanju po privatnem življenju, češ da podrobni življenjski podatki niso pomembni za razumevanje umetniškega dela.

Poleg pesmi *Besede iz groba v Padajočih zvezdah* in *Na goriškem pokopališču v Poti bolesti* mu je Marija Švalova verjetno navdihnila tudi pretresljivi ciklus pesmi *De profundis*. To dekle je Gradnik spoznal 1912. leta kot sodnik v Gorici, toda je že leta 1913 umrla za posledicami prehlada ob kopanju v Soči.

Velja si zapomniti misel, ki jo je pesnik prvič izrekel Josipu Vidmarju ob izidu antologije *Svetle samote*: »... v ljubezenskih pesmih, ki jih pri meni večidel govore ženske, nemara le niste dojeli tega, da to niso pripovedi o nečem, kar je bilo, temveč so izpovedi o čustvih, kakršnih sem si želel.«<sup>2</sup>

Gradnikova ljubezenska lirika je torej pesem nepotešenega hrepenenja, zelo verjetno enostranske ljubezni, ki jo izpoveduje velikokrat ženska s tisto primarno ognjevitostjo, ki jo premoreta ženska občutljivost in iracionalnost. Naj navedemo nekaj primerov iz njegove druge pesniške zbirke *Pot bolesti*:

... Če sem ti ko duhteča roža – vrži,  
če sem ti kakor čaša vina – drži,  
o drži me na ustih in me pij,  
da zadnja kaplja v tebi izkopni.

<sup>2</sup> Prim. F. Zadravec, *Alojz Gradnik. Znameniti Slovenci*, Ljubljana 1981, 36.

*Ne misli na poznejše moje bede  
in nič, prav nič naj te ne moti zdaj.  
Potem? Potem le bodi brez srca,  
potem me rožo z nogo poteptaj,  
potem me čašo prazno trešči v tla,  
da v slast ti še črepinj bo žvenketanje.* (V omami)

*Žariš in žgeš in v tvoji zlati luči  
vsa trudna duša moja trepeta.  
O, sonce moje ti, do dna srca  
izpali me, do smrti me izmuči.* (Žariš in žgeš. . .)

ali pa iz *Padajočih zvezd* iz cikla *Pisma* (VII):

*...Izsrkaj mi iz žil  
vso to besnečo kri, da truden vpil  
boš od slasti, da ko življenje zajde,  
pri meni smrt ničesar več ne najde.*

Ob branju tako zgočih stihov, kjer se strast neprestano spaja z bolečino in dobiva že fiziološko konotacijo, se nam spontano vsiljuje misel na *Odo ljubosumnosti* grške pesnice Sapfe, posebno še, ker se oglašča v Gradnikovih najbolj pretresljivih pesmih ženski glas.<sup>3</sup>

Predolgo bi morali nizati vse mogoče zgodbe, ki so se spletle okrog te čudovite pesnice, ki upravičeno velja za največjo pesnico vseh časov. Po mnenju nekaterih je bila očarljiva, vanjo naj bi se bil zaljubil pesnik Alkaj; medtem ko drugi trdijo, da je bogovi niso odbarili z lepoto in da se je nesrečno zaljubila v lepega traškega mladeniča Faona, in ker njena ljubezen ni bila uslišana, je napravila samomor. Najbrž je precej resnice v Ovidovem zapisu, da ni bila posebno lepa, vendar ji je pesniška slava nadomestila tisto, za kar jo je lepota prikrajšala.<sup>4</sup>

Na otoku Lesbosu je na začetku 6. stol. vodila nekakšen vzgojni zavod za aristokratska dekleta, ki so se učila glasbe, petja, plesa, lepega vedenja, kratka, pod njenim nadzorstvom so zorela iz deklet v neveste. Ob poroki jim je posvečala epitalamije (svatbene pesmi), ki jih je recitiral ob glasbeni spremljavi mešani zbor deklet in fantov.

Mučno je razpravljati o tem, kakšno je bilo čustvo, ki ga je gojila do teh deklet. Napačno bi bilo misliti le na perverzno ljubezen, o kateri govori atiška komedija, po drugi strani pa ne bi bilo objektivno, če bi skušali prikazati to čustvo v preveč poduhovljeni luči. Istospolno nagnjenje je bilo v stari Grčiji samo po sebi razumljivo, tako da se nad tem pojavom ni treba zgražati. Poleg tega je čustvo, ki izhaja iz Sapfinih verzov, tako čisto in brez kakršnekoli prostaške primesi, da postane zgodba o njenem privatnem življenju skorajda nepomembna.

<sup>3</sup> Naj navedem le nekaj primerov: ciklus *Pisma*, *Oblaku*, *Pričakovanje*, *V omami*, *Žariš in žgeš*, *Ob slovesu*, *Po poročni noči*, *Pesem vdove*, ciklus *De profundis*.

<sup>4</sup> Prim. K. Gantar, *Sapfo*, Zbirka Lirika, Ljubljana 1970, 56.

Oda ljubosumnosti, ki se nam je v okrnjeni obliki ohranila le po naključju,<sup>5</sup> izraža v najvišji meri vehementnost pesničine ljubezenske strasti v trenutku, ko se poslavlja od ljubljene gojenke. Ponjo je prišel zaročenec, med mladima se je razvil prisrčen pogovor, zazvenel je smeh, Sapfo pa sedi zraven njih in trpi:

*Kot bog se zdi mi mož, ki ima pravico,  
da srečen ti nasproti sme sedeti,  
da more ti v oči smehljave zreti,  
slušaj se sladko tvojo govorico.*

*A meni v strahu stiska se srce:  
zakaj če ugledam te za hip samo,  
mi otrpne jezik, usta onemé,  
gomzeč prešine ogenj mi telo.*

*Temà zagme jasni mi pogled,  
v ušesih šumno mi bučanje bije  
in mrzel pot na mah me vso oblije,  
po udih spreletava me trepèt.*

*Bolj bleda sem ti ko usahla ruša,  
še malo, pa bi umrla, se mi zdi;  
vendar, Agalis moja, močna duša  
prenesti mora vse, kar se zgodi.*

(Prevod A. Sovrè)

V svetovni literaturi bi zaman iskali pesnika, ki bi izrazil ljubezensko razočaranje s takim iskrenim žarom in obenem z naravnost znanstveno eksaktnostjo fiziologa.

Iz drobnih fragmentov, ki so se nam ohranili, naj navedem še dva, ki govorita o neukrotljivi ljubezenski sli:

*Vznemirja spet me Eros,  
ki ude razvezuje,  
bridko-sladka,  
neukrotljiva  
divja zver.*

(Prevod A. Sovrè)

*Pretresel je Eros  
mi čute ko burja,  
ki plane v hraste na gori.*

(Prevod A. Sovrè)

Primerjava pravkar navedenih odlomkov z Gradnikovo erotično poezijo se morda zdi na prvi pogled nekoliko drzna, vendar ni mogoče zanikati, da se srčni izpovedi grške pesnice in pevca briških brd izlivata z isto elementarno in čutno prasilo. Pri Gradniku je sado-mazohistični element še intenzivnejši in se sprošča v neizrekljivo slo po dajanju, kar je razvidno predvsem v njegovi grobni tematiki.

<sup>5</sup> V razpravi anonimnega avtorja *De sublimi* iz prve pol. 1. stol. po Kr.

V Sappfina in Gradnikovi pesmi se pojavlja tudi občutek osamljenosti. Grška pesnica jo doživlja umirjeno, v skoraj kozmičnem ozračju, čeprav ne manj boleče:

*Zatonil je že mesec,  
gostosevci z njim,  
polnoč je, prešla je ura,  
jaz pa sama spim.* (Prevod A. Sovrè)

Poleg osebnega razočaranja je čutiti še prepad med individuomom in kozmosom, pojavlja se tesnobna osamljenost modernega človeka.

Gradnik se izraža krčevito:

*... Glej v nočni tišini  
povsodi, povsodi te vidim, dokler se dneva  
prikaže kričeča svetloba in zopet jaz reva  
slonim osamljena na mokri blazini.* (Pisma, III)

*.....  
Glej, celo noč je postelj moja prazna,  
in celo noč premolim, kakor blazna  
ime presladko tvoje jecljajoč.* (Pričakovanje)

V opisih narave se pesnika precej razlikujeta. V Gradniku še vedno prevladuje silovitost podob in včasih celo čutni element.

V *Pozni jeseni* trudno in od sonca zapuščeno poljano primerja stari kurtizani:

*.....  
O ti poljana, smrti izročena,  
podobna si ti stari kurtizani,  
ki prej je židana nosila krila  
in lepa še, cesarje je ljubila.  
Prej je ležala na duhteči rjuhi,  
a zdaj, ko vse lepote so razdale  
nje bele roke, se brez vse zahvale  
pečajo z njo le cestni potepuhi.*

V *Novembru* odpada listje:

*Težko in trudno, kakor od omame*

Najznačilnejši primer takega plastičnega opisa so bujni breskvini cvetovi v Brdih:

*.....  
le breskvini cveti, ko zvezde krvave,  
gorijo v ogradi samotnega vrta.  
Metulji in vetriči so in svileni  
razuzdani žarki vsakdanji ji gosti.  
Ko vsa se razda jim v lahki norosti,  
bo suha štrlela sred bujne jeseni.* (Cvetoča breskva)

Tak pregananten način opisovanja zajame včasih tudi njegovo domovinsko – socialno tematiko; npr. v pesmi *Trgatev* primerja kolone z zmaščnimi tropinami:

*Sami so ko te zmaščene tropine. . .  
Kot da iztiska kdo njé in njih sine,  
kot da kdo kri iz telesa jim pije. . .*

V nasprotju z Gradnikom ustvarja Sapfo s svojimi opisi srebrne mesečine in sence rožnih grmov, ki izvablajo omamen spanec na veke, kristalno čisto lirično ozračje, ki je edinstveno v svetovni literaturi:

*Zvezde, gizdavi luni družice,  
brž si lahkotno zagrnejo lice,  
kadar o ščipu širom razlije  
žarke po zemlji.*

ali pa:

*Hladna sapa rahlo šumi skoz veje,  
v senci rožnih grmov leži vsa reber,  
z listov tiho trepetajočih pada  
dremec omamen.*

(Prevod A. Sovrè)

Včasih pa so opisi iz narave prepreženi s simboliko, posebno v epitalamijih:

*Kakor pohodijo v gori  
pastirjev noge hijacinto,  
tu zdaj leži poteptan  
njen cvet škrlatni na zemlji.*

(Prevod A. Sovrè)

Še lepša je primera o samotnem sladkem jabolku, o dekletu, ki se je pozno poročilo. Mešani zbor fantov in deklet takole prepeva:

Fantje:

*Jabolko sladko  
visoko na veji rdeči se,  
v krošnji, na vrhu drevesa;  
pozabili nanj so obiralci.*

Dekleta:

*Niso ga, ne, pozabili:  
niso ga mogli doseči.*

(Prevod K. Gantar)

Velik občudovalec Sappine poezije je bil rimski pesnik Katul, ki je opeval svojo ljubico pod pesniškim imenom Lesbija. V resnici se je imenovala Klodija in je bila žena uglednega konzula Kvinta Cecilija Metela. Ta ljubezen je bila za Katula usodna, popolnoma ga je strla in spravila komaj tridesetletnega v prezgodnji grob. V svoje pesmi je Katul pretil vse trenutke svoje velike ljubezni: od začetne blaženosti in prvih dvomov do obupa in zadnje-



ga slovesa. Lesbijnemu čaru se ni mogel upirati, kljub temu da je imela poleg njega in moža še celo vrsto drugih oboževalcev. Svojo tragično ljubezen je strnil v znamenite verz:

*Sovražim in ljubim.  
Morda kdo vprašuje,  
zakaj to počnem.  
Ne vem. Samo čutim  
dogajanje tuje  
in mučim se v njem.* (Prevod K. Gantar)

Neukrotljivo čustvo, ki ga je vezalo na to očarljivo in razvratno žensko, je opisal prav tako silovito in neposredno kot Sapfo. Začetek srečne ljubezni je upodobil v prepesnitvi Sapphine *Ode ljubosumnosti*,<sup>6</sup> njen konec je tudi spesnil v sapphični kitici.<sup>7</sup> Najbolj pretresljiva je pesnikova prošnja bogovom, naj ga rešijo pogubnega ljubezenskega čustva:

*Večni bogovi . . .  
milostno glejte na me, in če sem usmiljenja vreden,  
dajte, naj mimo mene smrtna ta kuga že gre,  
ki mi skoz mozeg divja, ki ude hromi mi, iz prsi  
bolnih mi slednjo radost s svojo pogubo podi.* (Prevod J. Šmit)

Da se Gradnik ni lotil prevajanja takih verzov, si lahko razlagamo samo s tem, da se je v tistem poznem obdobju njegova erotična izpoved že poduhovala.

Kljub sorodnim potezam, ki ga vežejo s Sapfo in Katulom, se Gradnik bistveno razlikuje od obeh antičnih pesnikov po drugi temeljni sestavini svoje poezije: misli na smrt, ki se neprestano oglašča v njegovih verzih, in to skoraj vedno v nerazdružni celoti *Eros – Tha-*

---

<sup>6</sup> Srečen kot božanstvo mora tisti biti,  
in, če greh ni, v sreči se z božanstvom skuša,  
kdor sedé pred tabo često zre v oči ti  
in posluša  
mili tvoj nasmeh, ki mene siromaka  
v blaznost tira: komaj te oko zagleda,  
Lesbija, že v grlu onemi prav vsaka  
mi beseda.

Jezik mi hromi in vse kosti prešinja  
žgoči žar, od lastnega glasu brnijo  
mi ušesa, temna noč oči zagrinja,  
da slepijo.

Moj Katul, brezdelje tvoja je nesreča,  
ono v prazne sanje te je uklenilo,  
ono, ki že kralje, mesta je bleščeča  
pogubilo.

(Prevod Jože Šmit)

<sup>7</sup> Zadnje slovo je zaupal prijateljema Aureliju  
in Furiju:

*A mojo ljubezen naj izbríše iz spomina,  
ki padel po njeni sem krivdi, kot pade  
mlad cvet, ko ga rani na robu livade  
plužna ostrina.*

(Prevod K. Gantar)

Ta prisposdoba je tudi vzeta iz Sapfe, in sicer iz  
fragmenta 94. (Prim. N. Herescu, *Catullo*,  
Roma, 1943, 63)

natos. V Katulu je ta misel povsem bežna, med radostne trenutke ljubezni se nenadoma prikrade misel na dolgo in nevzdravno noč.<sup>8</sup> Tudi pri Sapfi je ta misel redka:

...Preveč sem trpela.

Vso me prevzela je sla, da bi umrla,  
da bi videla rosne bregove Aheronta,  
z lotosovim zelenjem porasle,  
da bi jih skoraj že videla,  
in v Hadove dvore stopila. . .

(Prevod K. Gantar)

V Gradniku se pojavi kot uvodni akord v *Padajoče zvezde* v pesmi *Življenje*, na začetku druge pesniške zbirke *Poti bolesti* v pesmi *Eros-Tanatos* in tudi naslov tretje zbirke *De profundis* ne potrebuje posebnega komentarja. Franc Zadavec<sup>9</sup> pravi, da je pesnik zapisal besedo *smrt* šestdesetkrat, besedo *mrlič* vsaj tridesetkrat, besedo *grob* (in variante *jama*, *krsta*, *truga*) pa čez stodvajsetkrat.

Misel na smrt se pojavlja v najrazličnejših pomenskih odtenkih, vendar le redkokdaj kot tolažba in uteha. Najlepše je Gradnik sam ponazoril svoje pojmovanje smrti v zadnji pesmi cikla *De profundis*:

.....

Samo v smrti je svoboda:  
zopet najdeš, kar si ljubil,  
večnosti ti vrne voda,  
kar si ljubil in izgubil.

Nihče meni te ne vzame,  
saj že zdaj si, dragi, večer  
gost samo te moje jame. . .

Nepotešeno ljubezensko hrepenenje se lahko sprosti samo v smrti, ko človek prestopi meje samega sebe. V tej novi dimenziji lahko upa na združitev z ljubljenim bitjem. Te vrste grobna tematika se začnjenja pojavljati že v *Poti bolesti* v presunljivi *Pesmi vdove*, ko žena z vsemi zlatimi imeni zaman kliče iz groba umrlega moža in na koncu pravi:

.....

Če bi trava bila tvoje jame,  
rasla bi do krste ti globoke,  
zrasle v srce bi ti korenine,  
pa bi mislil, da so moje rōke.

<sup>8</sup> Naj navedem pesem v celoti v Gradnikovem prevodu:

Živiva, Lesbija moja, in ljubiva!  
in starih godnjačev žlobudranje  
naj nama manj bo kakor počen groš.  
Sonce zahaja ali spet se vme,  
ko nama se utrne kratka luč,  
Le eno večno noč še bova spala.

Poljubov tisoč daj mi in še sto  
in zopet drugič tisoč in še sto.  
Ko tisočev potem bo kar cel kup,  
jih pomešajva, da za njih število  
ne bova vedela več in falot  
zaviden ne bo teh poljubov štel.

<sup>9</sup> V zgoraj navedenem delu, 110.

*Če bi kaplja bila, brez pokoja  
bi polzela v tvoje globočine.  
Pa bi mislil, da je solza moja.*

Prividi iz onstranstva se vrstijo v ciklu *De profundis*, v VII:

*Nisi prišel, ko sem spanec  
zadnji sredi sveč zaspala;  
tvoje rože le – o, hvala! –  
v róke dal mi je neznanec.*

*Gledala sem samo v vrata:  
ni te bilo k moji krsti,  
ne v pogrebcev kratki vrsti,  
ne ko hladna je lopata  
grob zasula. . .*

in v IX:

*O, kako sem sama, sama!  
Kaj me nisi k sebi vabil?  
O, kako je tesna jama!  
Kaj si res me že pozabil?*

*Kličem tiho te in plakam,  
plakam in sem brez pokoja,  
in ko ni te, še te čakam  
in sem samo tvoja, tvoja.*

V VIII se ti prividi še stopnjujejo v srhljivi atmosferi, v kateri se izrazi najizvirnejša značilnost Gradnikovega erotičnega doživljanja: nepotešena sla po razdajanju samega sebe, ki jo je tako čudovito izpovedal v pesmi *Vodnjak*:

*Vzemi vedro, zajmi, pij  
in vsem žejnim me nalij!  
O, ta slast, ko mleko mati,  
samo dati, dati, dati. . .*

V *De profundis* VIII pa pravi:

*Moje krilo, moje rože,  
moje noge, moje roke,  
usta in oči globoke,  
mojih lic bledeče kože.*

*moje srce, prsa mala,  
bodo skoro grizli črvi.  
Ko pa zadnje kaplje krvi  
črna zemlja bo sesala,*

*mislila bom: ti si v zemlji,  
š, tabo se ta zadnja kaplja  
mojega telesa staplja  
in porečem: »Jemlji, jemlji!«*

Pri teh zadnjih pesmih se nam spontano vriva primerjava s slavnim rimskim elegikom Propercijem, čeprav je samo po sebi umevno, da je Gradnik upovedoval svojo grobno motiviko neposredno iz svojega pesniškega sveta in da pri tem ni posnemal literarnih modelov drugih narodov.

Propercij (okoli 50–16 pr. Kr.) je v štirih knjigah elegij plastično upodobil svojo ljubezen do očarljive in prezgodaj umrle Cintije. Med rahločutnimi rimskimi elegiki je najbolj energična figura. Z Gradnikom ga ne veže samo sorodni motiv ljubezni in smrti, temveč tudi silovitost pesniške izpovedi.

Propercij večkrat razmišlja o smrti; v eni izmed svojih elegij opisuje celo svoj lasten pogreb in si zamišlja, kako bo Cintija hodila v žalnem sprevedu (II 13, 17–42). Smrti se ne boji, boji se le, da bo po njegovi smrti minila Cintijina ljubezen (I,19):

*Zdaj ne bojim se več, Cintija ljuba, prekmalu umreti,  
kar sem grobu dolžan, vse mu voljno izročim.  
Skrb me je le, da moj grob ne ostane brez tvoje ljubezni,  
to je edini moj strah, hujši kot misel na smrt.  
Ni se ljubezen narahlo samó mi oči dotaknila:  
tudi kot prah in pepel tebe pozabil ne bom.*

(Prevod K. Gantar)

Ljubezen se torej nadaljuje tudi po smrti, kar je čudovito ponazoril v elegiji *Nehaj s solzami, moj Paulus* (IV, 11), kjer krepostna Kornelija, žena konzula L. Emilija Pavla, umrla komaj 32 let stara, iz groba tolaži žalujočega moža, predvsem pa v elegiji *Duše umrlih živijo* (IV, 7), kjer se mu v sanjah prikaže mrtva Cintija in mu očita, da ga ni bilo k pogrebu. Podobnost z Gradnikovo tematiko v VII. pesmi iz *De profundis* je očitna:<sup>10</sup>

*Isto obleko je imela kot prej, le ob bokih ožgano,  
iste na glavi lasé, iste je imela oči.  
Voda iz Lete razjedla je ustnic ji nežne robove,  
ogenj izžgal je beril, ki je prej prstan krasil.  
Prsti koščeni in krhki na njenih rokah so rožljali,  
vendar še čutil sem dih, jasno sem slišal njen glas:*

.....

*Ni te bilo, ko oči sem zatisnila, da bi me klical:  
ko bi začula tvoj glas, dan bi živela še dlje.  
Nihče ob mojem ni truplu bedel in rožljal mi s trstičjem,  
kos opeke celó ranil je mojo glavó.  
Kdo te je videl, da šel si upognjen za mojim pogrebom,  
kdo, da so tople solzé padle na črni ti plašč?  
Ako že nisi me maral spremeniti od duri do groba,  
to bi vsaj vélel možem, naj me počasi nesó!*

Še bolj presenečajo naslednji verzi in spominjajo na *De profundis* VIII:

*Jaz sem ti zvesta bila! Če lažem, naj kača strupena  
leže na temni moj grob, sika po mojih kosteh!*

in IX:

*Zdaj naj te druge imajo, a kmalu boš moj, samo moj spet,  
z mano boš ležal, s kostmi trla bom tvoje kosti.*

(Prevod K. Gantar)

Kot je s stilističnega vidika za Gradnika težko najti pravo mesto v slovenski literaturi prvih desetletij 20. stoletja, tako je težko odgovoriti na vprašanje, odkod v Gradniku prvobiten žar, ki preveva njegove verze. Nekateri literarni zgodovinarji so opozorili, čeprav s pridržki, na njegov slovansko-romanski rod.<sup>11</sup> Pesnik se je nad tem zamislil v sonetu

<sup>10</sup> Na Propercijev vpliv je opozoril J. Seražin, *O nekaterih podobnostih Gradnikove poezije z italijansko in latinsko*, Jezik in slovstvo, XVI, 1970/71, 153–154.

<sup>11</sup> Npr. Marja Boršnik v *Pogovorih*, 118–119.

*Vprašanje.* Vendar mislim, da problem mešane rase lahko povsem izključimo. Gradnikova svojevrstna erotična poezija je pojav, ki se ne da utesniti v prostor in čas. Ugotovili smo njene sorodne vezi z nekaterimi mojstri antične lirike, lahko pa bi spregovorili o istih motivih v delih dveh pesnic, ki ju je prevajal Gradnik: Francozinje Marguerite Burnat-Provinsove in Angležinje Elizabete Barret-Browningove. Odkrili bi jih tudi pri Nemcu Richardu Wagnerju, ki je v najbolj univerzalnem izmed vseh jezikov, v glasbi, zapel v *Tristanu in Izoldi* slavospev ljubezni in smrti in prešel v svojem umetniškem zanosu prav ob taki tematiki v nenehnem kromatizmu na mejo atonalnosti in tonalnosti, ker je v slednji že izčrpal vse tradicionalne izrazne možnosti.

Za take vrste erotično izpoved, kot je Gradnikova, Sappina, Katulova, Propercijeva in, če sežemo še na glasbeno področje, Wagnerjeva, ni bistveno razpravljati, kje in kdaj se je pojavila, ker taka umetnina zaradi svoje pristnosti hodi pogosto mimo časovnih struj. Odlikuje jo namreč tista globoka splošno človeška bolečina, ki je pogoj za veliko umetnost.

**Olga Kunst-Gnamuš**

Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani

## **KAKO RAZVIJATI TEORIJU O POUKU SLOVENSKEGA JEZIKA\***

V prispevku želim razložiti svoj pogled na poimenovanje metodike slovenskega jezika, interdisciplinarni značaj te vede in okoliščine za njen uspešen razvoj.

### **1. Poimenovanje**

Pri nas je uveljavljeno poimenovanje metodika slovenskega jezika. Čehi govorijo o teoriji pouka češkega jezika, Nemci o predmetni didaktiki, tudi specialni (Fachdidaktik). Že naslov pove, da se odločam za češko oziroma nemško poimenovanje te vede. Izraz metodika namreč zavaja v preozko razumevanje predmeta (preučevanje metod pouka slovenskega jezika) in se tako v nazivu odreka drugim sestavinam svojega predmetnega področja, namreč smotrom in vsebini pouka. V izrazu teorija pouka, ki je v bistvu sopomenka izrazu didaktika (didaktika je teorija pouka), je obsežen tudi teoretični, znanstveni značaj te vede, ki smo ji ga pri nas do nedavnega odrekli. Iz teh razlogov bi bilo smotrno, da bi govorili o teoriji pouka slovenskega jezika. Upravičenost izraza bom utemeljila z razčlenbo predmeta te vede.

### **2. Interdisciplinarni značaj teorije pouka materinščine**

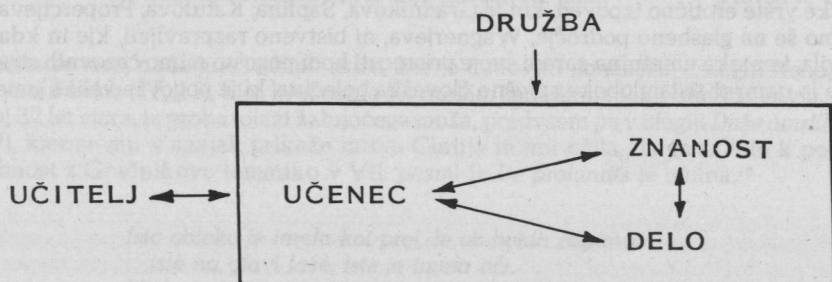
Teorija o pouku materinščine mora odgovoriti na naslednja temeljna vprašanja:

\* O tem vprašanju razpravljam načelno. Obstaja pa že dokaj obsežna literatura o tem, kako v nakazanih okvirih reševati povsem konkretna didaktična vprašanja pri pouku slovenskega jezika.

katere smotre je treba uresničiti pri tem predmetu,  
katere vsebine izbrati in  
kako voditi vzgojno-izobraževalni proces.

Odgovori na ta vprašanja so pomembna sestavina v izobraževalnih programih učiteljev, usmerjajo načrtovanje, snovanje in vrednotenje učnih načrtov in učnih gradiv ter učiteljevo delo v razredu.

Da bi lahko rešila postavljene naloge, ta veda raziskuje naslednja razmerja:



Sleherna teorija pouka posameznega učnega predmeta je odvisna od temeljnih družbeno postavljenih vzgojnih smotrov, zato raziskuje, kako se pri posameznem učnem predmetu uresničujejo splošni vzgojni smotri. V teoriji pouka posameznega učnega predmeta se zrcali temeljna odločitev o tem, ali bomo vzgajali svobodno, demokratično, kritično in ustvarjalno osebnost ali dogmatično, podredljivo in poslušno. Pri pouku slovenskega jezika se to splošno razmerje kaže na mnogo načinov: v stilu medsebojnega sporazumevanja, v metodah dela, v vlogi, ki jo pripisujemo učenčevi dejavnosti pri spoznavnem procesu in samoupravnem vodenju vzgojno-izobraževalnega procesa, v izbiri besedil.

Širše družbene smotre uresničujemo prek dejavnosti pri posameznih učnih predmetih in drugih dejavnostih šole. Iz tega zornega kota recenziramo didaktična gradiva. Če didaktične rešitve niso usklajene s temeljnimi družbenimi smotri, pride slej ko prej do navzkrižja, ki se pokaže v idejni oceni učbenika, v zamenjavi piscev učbenikov in na druge (nam ne povsem tuje) načine.

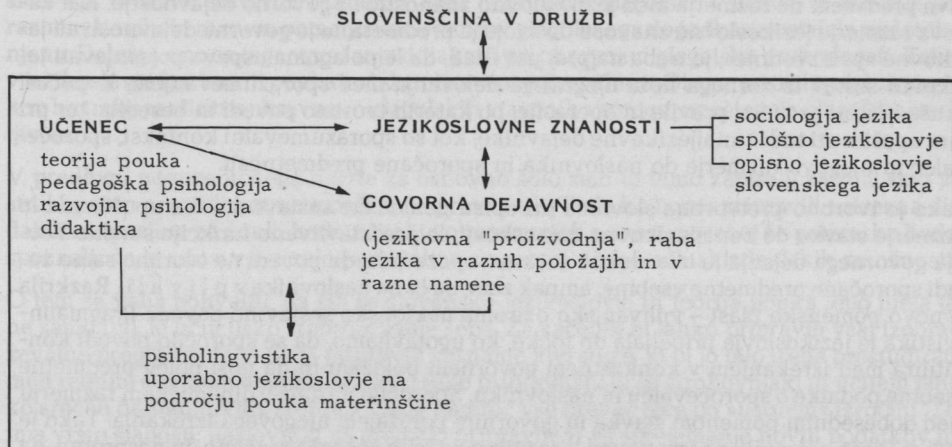
Teorija pouka spremlja razvoj znanosti, njen prispevek k svojemu lastnemu razvoju in tistemu področju dela, ki ga znanstvena disciplina pojasnjuje. Na podlagi te razčlembे določi učne vsebine in metode dela. Moramo poudariti, da ni pomembno samo usvajanje znanstvenih dejstev, resnic, ampak tudi metode njihovega razkritja ter raba teh podatkov in z njimi povezanih operacij pri praktičnem proizvodnem procesu, pri delu.

Pri določanju smotrov, vsebin in metod dela teorija pouka upošteva učenca, njegove zmožnosti, interese, njegovo dejansko in zaželeno osebnostno podobo. Vedeti mora, kakšen je učenec, kaj zmore, kaj želi in kam ga namerava pripeljati. Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja se opira na znanosti, ki pojasnjujejo človekovo razvojno pot (razvojna psihologija), dejavnike uspešnega učenja, naravne in umetne (didaktične) okoliščine, v katerih razvijamo interese in zmožnosti ter usvajamo znanja (teorija učenja, teorija pouka – didaktika, pedagoška psihologija). Šele ko spozna učenca, lahko gradi od njega most k znanosti in delu.

Teorijo pouka posameznega učnega predmeta ne zanima obča narava teh razmerij, temveč kako se ta razmerja kažejo pri posameznem učnem predmetu, v našem primeru pri

predmetu slovenski jezik. Ob tem primeru bom tudi pojasnila zapletena in dinamična razmerja med posameznimi temi dejavniki.

Če obča razmerja preslikamo v ta posebni primer, dobimo tele sestavine:



Razmerja med temi vedami, ki jih je treba upoštevati pri iskanju didaktičnih rešitev, so dvosmerna in soodvisna.

Teorija o pouku materinščine mora upoštevati spoznanja o vseh vlogah, ki jih ima jezik v družbi: njegovo vplivajnsko, usmerjevalno, predstavitveno in spoznavno-logično funkcijo na vseh področjih rabe.

Zato se ne oslanja samo na izsledke jezikoslovnih znanosti, ampak tudi filozofije, sociologije in psihologije jezika.

### 3. Prispevek jezikoslovnih znanosti

Močan vpliv na teorijo pouka o jeziku ima splošno jezikoslovje. Razne jezikoslovne smeri se namreč razlikujejo že po opredelitvi predmeta jezikoslovnega raziskovanja ter po metodah opisa jezikoslovnega sestava in jezikovnih pravil.

V znanstveno in tehnološko razviti zahodni Evropi je sleherna jezikoslovna smer dala pečat smotrom, vsebini in metodam jezikovnega pouka. Tvorbeno-pretvorbna jezikoslovna smer je napolnila učbenike s pretvorbnimi pravili in postopki; teorija valence oziroma odvisnostna slovnica je vplivala na učenje tujega jezika, a tudi materinščine, posebej na obravnavo glagolskih stavčnih vzorcev. Teorija govornega dejanja je poudarila rabo jezika in razkrila vplivajnsko funkcijo povedi.

Slovensko opisno jezikoslovje je s Slovensko slovnico 1976 stopilo v korak z jezikoslovnim dogajanjem v svetu. Poleg strukturalnega jezikoslovja je opis skladenjske ravnine upošteval že spoznanja tvorbeno-pretvorbne slovnice v opisu besednih zvez ter pretvorbni razmerij med njimi, v uvodnem poglavju upovedovanja tudi že teorijo valence, nadalje sestavine pomenske obravnave, v poglavju o poročanem govoru pa teorije govornega dejanja. Tako je ustvarjena možnost, da se pri teoriji pouka ustvarja sinteza med spoznanji teoretičnega jezikoslovja ter opisom jezikovnega sestava in jezikovnih ravnin slo-

venščine. V svojem ukvarjanju s teorijo pouka slovenskega jezika, posebej skladnje, sem upoštevala tako spoznanja splošnega jezikoslovja kot tudi spoznanja sodobnega slovenskega opisnega jezikoslovja v vseh njegovih pomlajenih izpeljavah.

Pri izbiri splošne jezikoslovne podstave učnodidaktičnih rešitev je teorija o pouku občutljiva predvsem na razmerje med jezikoslovno znanostjo in govorno dejavnostjo. Kar zadeva razmerje jezikoslovne znanosti do svojega predmeta, to je govorne dejavnosti ali jezikovne »proizvodnje«, je treba najprej povedati, da le polagoma uspeva pojasnjevati jezikovni sestav iz zornega kota njegovega delovanja med sporazumevanjem, le počasi skuša opisati procese, pravila in operacije, po katerih tvorimo povedi in besedila, ter pri tem upoštevati tudi zunajjezikovne dejavnike, kot so sporazumevalni kontekst, sporočevalec in njegovo razmerje do naslovnika in sporočane predmetnosti.

Tako je tvorbo-pretvorbna slovnica pri opisu pomenske sestave stavka upoštevala le razmerje stavka do zunajjezikovne dejanskosti, le predstavitevno funkcijo stavka. Teorija govornega dejanja je tako rekoč sočasno opozarjala, da povedi ne tvorimo samo zaradi sporočane predmetne vsebine, ampak zato, da bi na naslovnika v p l i v a l i. Razkrila je novo pomensko plast – vplivanjsko oziroma naklonsko sestavino povedi. Pragmalin-gvistika je jezikoslovje pripeljala do točke, ko ugotavljamo, da se sporočilo povedi konstituira med izrekanjem v konkretnem govornem položaju in da nosi poleg predmetne vsebine podatke o sporočevalcu in naslovniku. Sporočilo nastaja v dinamičnem razmerju med dobesečnim pomenom stavka in govornim položajem njegovega izrekanja. Tako je tudi mogoče pojasniti, da ista poved v raznih položajih sporoča različno, in nasprotno, da za udejanjenje istega sporočilnega namena uporabljamo v raznih položajih razne povedi.

Zatorej se v teoriji pouka ne moremo nekritično zagnati v eno smer, saj vsaka naslednja jezikoslovna usmeritev integrira pridobitve predhodnih. Izsledki raziskav o prispevku splošnega in opisnega jezikoslovja naravnih jezikov k jezikovnemu pouku se iztekaajo v posebno vejo uporabnega jezikoslovja.

#### **4. Učenčeve jezikovne zmožnosti**

Na podlagi jezikoslovnih spoznanj, ki sem jih bežno očrtala, sem preučevala, kako imajo razvite jezikovne zmožnosti osnovnošolski učenci. Izsledki, ki jih navajam, so pod močnim vplivom generativnega jezikoslovnega nazora. Vprašanje, ali so pretvorbe psihološko dejanske, je še vedno predmet psiholingvističnih raziskav in še vedno se sočasno pojavljajo povsem nasprotujoči si raziskovalni izidi.

Domači raziskovalni izidi ne dokazujejo neposredne preslikave pretvorbnih jezikoslovnih opisov v duševne operacije. Nedvomno pa potrjujejo, da je bolj ali manj zapleteno razmerje med globinsko pomensko in oblikovno površinsko sestavo stavka bistveni dejavnik tvorbe in razumevanja.

Do nedavnega je bilo uveljavljeno mnenje, da otrok usvoji jezikovna (tudi skladijska) pravila že v predšolskem obdobju in da je edina naloga šole, da ga nauči knjižnega in pisnega izražanja. V resnici pa je predšolsko obdobje silno pomembno za usvajanje glasoslovnega sestava in fonetične podobe materinščine, ker kasneje te zmožnosti pešajo; skladijski razvoj v predšolskem obdobju še zdaleč ni končan.

O raziskovalnih izledkih sem že večkrat poročala. Tukaj jih povzemam, da bi ponazorila, kako so spoznanja s področja razvojne psiholingvistike nujna pri iskanju metodičnih rešitev.

a) Učenci osnovne šole razmeroma dobro obvladajo skladnjo glagolskih stavčnih vzorcev; podrobnih podatkov o tem, katere skladijske vzorce obvladajo na posamezni os-



novnošolski stopnji, nimamo in bi bilo treba to vprašanje n drobneje preučiti. Sedaj, ko že veliko vemo o glagolski vezljivosti, bi bile tovrstne naloge izpeljive. Raziskav bi se lahko lotili študentje v diplomskih in podiplomskih nalogah.

Hkrati s temi spoznanji bo treba spremeniti metodične postopke. Večpredmetni stavki so sicer bili predmet stavčnih razčlemb, toda obravnava glagolske valence, tj. zahteve po raznem številu in raznem pomenu udeležencev glagolskega dogodka, je ostajala nedotaknjena. Deloma smo se tega vprašanja dotaknili pri obravnavi glagolske prehodnosti. Tako v jezikoslovju kot teoriji pouka so take obravnave presežene. Obravnavo glagolskih stavkov bo treba razširiti z obravnavo glagolskih stavčnih vzorcev, upošteva je glagolsko vezljivost.

V predlogu novega učnega načrta za osnovno šolo smo to temo zapisali; za zdaj smo jo strahopetno označili kot netemeljno (čeprav to ni). Toda ko bomo pripravili ustrezna didaktična gradiva za pouk, bodo učitelji voljno sprejeli novost, posebej še potem, ko bodo spoznali, da je učna tema zelo pomembna za razvoj učenčevih skladenjskih zmožnosti.

O tem se velja pohvaliti, da sta se slovensko jezikoslovje in teorija pouka lepo ujela (a ne samo tul), le učiteljsko izobraževanje šepa. Za začetek bi lahko pripravili vsaj izobraževalne programe, tako da bi pripravili sezname literature, ki bi jo bilo treba preštudirati med rednim študijem oziroma ob delu; tako pripravljeni bi se strokovnjaki in učitelji lahko srečali na seminarjih. Izobraževanje namreč vse preveč teče po »ustnem« izročilu. To ima vrsto slabosti: naslovniki so premalo pripravljeni za sprejemanje novih podatkov in zato nujno pasivni. Razen tega brez pisne predloge hitro pozabijo, kaj so pravzaprav slišali. Tako izobraževanje ni zadosti učinkovito.

Glagolski stavčni vzorec je ravnina konkretnega, nazornega upovedovanja, pri katerem se sestava stavka in zunajjezikovne dejanskosti razmeroma dobro skladata. Posebej v okviru spoznavnih jezikovnih vlog je treba obvladati bolj zapletena razmerja med pomensko in oblikovno ravnino stavka.

b) Osnovnošolski otroci, posebej tisti, ki so v predšolskem obdobju deležni skromnega govornega vzora in s katerimi se starši sporazumevajo v omejenem kodu, prihajajo v šolo z razmeroma skromnim skladenjskim znanjem. Težave imajo pri tvorbi vseh tistih skladenjskih sestav, pri katerih se oblika povedi oddaljuje od svojega pomenskega izvira in pri katerih je pomenska in oblikovna sestava povezana z bolj ali manj zapletenim nizom vmesnih pretvorbni postopkov, tj. pri razumevanju in tvorbi pomensko strnjenih stavkov, povedi s prenesenim pomenom, indirektnih govornih dejanj in nadpovedni skladnji.

O pomensko strnjenih stavkih in nekaterih pravilih nadpovedne skladnje sem v reviji že pisala, zato teh spoznanj ne kaže ponavljati. Na vse te podatke se navezujem zato, da bi ponazorila njihov delež pri iskanju odgovora na vprašanja, kako poučevati skladnjo.

## 5. Metodične rešitve

Potem ko poznamo prispevek splošnega in opisnega jezikoslovja ter spoznamo učenca in njegove zmožnosti, se lotimo načrtovanja smotrov, vsebin in metod. Izidi vseh omenjenih dejavnikov so skladni. Opozarjajo na pomen skladenjske ravnine pri jezikovnem pouku. Zato so skladenjske teme v predlogu novega učnega načrta tematsko okrepjene. Seveda pa je hkrati okrepljena oblikoslovna podstava skladenjskih tem.

Toda še vedno ne vemo, kako učinkovito obravnavati skladnjo. Pri iskanju odgovora na to vprašanje se je treba opreti na spoznanja razvojne psihologije, teorije učenja in didaktike. Temeljno spoznanje vseh teh disciplin lahko strnemo v ugotovitev: izvir človekovih zmožnosti je dejavnost, praksa, izkušnja; zmožnosti so le ponotranjene, skrajšane, neza-

vedno potekajoče praktične akcije. Na jezikovni ravni je to tvorjenje povedi in besedil. Toda za jezik značilno tvornost lahko organiziramo le, če poznamo jezikovna pravila o tem, kako sporočilo pretvarjamo v izraz, in če so ta pravila tudi psihološko ustrezna. Tudi na tej točki se teorija pouka oslanja na splošno jezikoslovje in razvojno psiholingvistiko.

Vsa ta prizadevanja so se iztekla v skromen metodični premik od analize povedi in besedil k analizi prek sinteze, v sintetično-analitične postopke.

## 6. Sklepne misli

Pričujoči pogled na teorijo pouka slovenskega jezika je za naše razmere morda prevelikopotezno zasnovan in težko uresničljiv, saj ni denarja niti za dva taka »teoretika« (za jezikovno in književno vzgojo), kaj šele za disciplinarno razčlenjeno katedro, ki bi bila soodgovorna za izobraževanje bodočih učiteljev slovenskega jezika. Toda nisem imela v mislih, da so vsa omenjena področja na ustreznih visokih in višjih kadrovskih šolah tudi nova. Seminarji iz splošnega jezikoslovja že tečejo; praviloma jih vodijo tisti, ki se ukvarjajo z aplikacijo splošnega jezikoslovja na opis naravnih jezikov. Naloga tistih, ki se ukvarjajo s teorijo pouka, je, da osvetlijo jezikoslovna spoznanja iz zornega kota njihovega prispevka k jezikovni vzgoji. Torej je ob tesni naslonitvi na splošno jezikoslovje in didaktiko jezikovne vzgoje treba razvijati uporabno jezikoslovje. Dodati bi bilo treba še teme iz razvojne psihologije, razvojne psiholingvistike (ki bi jo bilo treba tudi razvijati), teorije učenja in didaktike. Z ustrezno obogatitvijo že obstoječih izobrazbenih vsebin in ustreznih znanosti ter z njihovo usmerjeno kombinacijo bi lahko oblikovali k učiteljskemu poklicu usmerjeni izobraževalni program in tako kakovostno razvili sedaj preveč zanemarjeno področje – izobraževanje bodočih učiteljev slovenskega jezika.

V prispevku sem govorila o teoriji pouka slovenskega jezika. Marsikdo se bo morda nejevoljno vprašal: »Kaj pa praksa?« Nič ni bolj uporabnega kot dobra teorija, je povedal in dokazal Marx. Žal se tega vse premalo zavedamo in delamo v praksi napake, ker gradimo na napačnih teoretičnih podmenah.

V tem prispevku meje med zajetimi disciplinami niso jasno postavljene, pravzaprav jih sploh ni. Mene to prav nič ne vznemirja, ker plotove raje rušim, kot jih postavljam, pa naj gre za ljudi, institucije ali znanosti. Razen tega je zemlja na mejnih področjih najbolj neobdelana, zato tudi najbolj plodna. Področja med znanostmi so vir novega znanja.

Ker je književna vzgoja še bolj zanemarjena kot jezikovna, pričakujem, da bo pogled na to področje predstavil kdo izmed tistih, ki se v teoriji ali praksi ukvarja s književno vzgojo.

Marko Juvan  
Ljubljana

## POLOŽAJ IN VLOGA UTOPIJE V NOVELI »SANJE SMEŠNEGA ČLOVEKA«

### I.

*Sanje smešnega človeka* so tiste vrste tekst, morda tipičen za Dostojevskega, ki ga literarna veda rada poimenuje z izrazi, kot so idejna, filozofska ipd. proza. To pa zato, ker je vsebinska (pomenska) problemizacija v takih tekstih kar najbolj eksplicirana: zavzame največji delež zapisa in ni kako drugače, posredno, tekstovno-strukturno transformirana. Ob njih se poetika kaj hitro sreča z nemajhnimi težavami.

Gre za to, da poetika navadno obravnava literarni tekst kot objekt, kot empirično zapisan predmet in ugotavlja konstrukcijske principe njegovega zapisa na objektivni način; skratka, skuša se prebiti do pomena (vsebine) prek zapletenih mehanizmov njegovega dejanskega zapisa (npr. ugotoviti položaj in vlogo govorov literarnih likov, pripovedovalcev, avtorja, časa in prostora itd.). Ob *Sanjah smešnega človeka*, eni od novel, ki jih je Dostojevski objavljali v svojem pisateljskem dnevniku in je tudi to verjetno vplivalo na njen nekoliko »pridigarsko« – publicistični značaj, pa takšna poetika pravzaprav niti nima več veliko dela. Pomena ni treba razbirati v različnih elementih, sistemih, strukturnih ravninah in konstrukcijskih principih teksta, saj je že verbaliziran v obliki (izrazu) eksplicitnih vrednostnih, idejnih, filozofskih itd. besed, zvez, povedi.

Tako se niti ne čudimo preveč ugotovitvi, da je v delih Dostojevskega junak bolj »pomenska in ocenjujoča pozicija človeka v odnosu do samega sebe in v odnosu do obdajajoče ga resničnosti« in da ni tako pomembno, »kaj je njegov junak v svetu, marveč kaj je za junaka svet in kaj je on samemu sebi« (Bahtin). Tak lik torej ni junak-objekt, katerega točko gledišča, model sveta, notranjo idejo oz. gibalo bi lahko ugotavljali šele s pomočjo avtorjevega govora iz junakovih dejanj, karakterizacije idr. – iz položaja in vloge v upovedenem. Točka gledišča (junak) se že sama zaveda sveta na način, kot bi se ga moral v njegovem imenu zavedati avtor. Zato je tudi eksplicitna verbalizacija vrednostnih, filozofskih idr. problemskih sistemov lahko integralni del njegovega (ekspliciranega) govora.

Tu se poraja literarnovrednostno vprašanje, ali je takšna »idejna« književnost potemtakem manj vredna od bolj kompleksno »literarne«, »življenjske«, »čutne«. Zdi se, da je to odvisno predvsem od tega, kako je takšna »idejna« literatura »zgrajena«: namreč, kolikšno stopnjo kompleksnosti lahko doseže takšna eksplicitna idejnost. Po mojem je temeljno (tudi vrednostno) določilo literature v tem, kako more in zmore iz čimveč različnih zornih kotov (dinamika gledišč, perspektiv, njihova novost in koherentnost) uzaveščati svet, ga vedno znova prikazovati kot živega, presenetljivega. Tu se estetska in spoznavna dimenzija literature kažeta kot celota – kot posebno, umetniško zavedanje (uzaveščanje) sveta. (Pri tem se nekoliko opiram na izhodišča, ki so jih s svojo teorijo potujevanja (ostranienie) zastavili ruski formalisti.) Zato tudi ne moreta biti med sabo v hierarhičnem razmerju, ki bi bilo lahko tudi izhodišče za vrednostne sodbe (in obsodbe).

Potemtakem je možnost »idejne« literature prav v tem, kako zmore čimbolj polarizirati, zdinamizirati svoje »filozofske« sisteme, jih soočiti, prav v tej dinamiki je specifično umetniško spoznavanje. Torej, čim bolj je neka »idejnost« zdinamizirana, iz čim več perspektiv (točk gledišča) je videna in ubesedena, bolj je neko delo lahko umetniško vredno. Drastičen primer: tako se npr. loči enoumna Aškerčeva Čaša nesmrtnosti od naše novele, čeprav prav tako govori o zagrobnih rečeh.

Zato se mi zdi popolnoma neumesten že kar tradicionalni slovenski očitek, češ da je razumska, idejna umetnost že a priori manj vredna od bolj slikovite, čustvene, čutne. Nikakor se ne morem strinjati z *Esejem o lepoti*, ki Dostojevskega izpusti iz območja »velikih del« najbrž prav zaradi idejnosti.

Kot smo že rekli, se poetika pred tekstom, kot so *Sanje smešnega človeka*, znajde v težavah, ker je namreč nujno, da zavoljo vseh filozofskih, moralnih, religioznih izrazov upošteva tekst ne le zgolj kot objekt-zapis, ampak tudi kot posebno historično konstrukcijo-umetnino, ki je rezultat in del nekega zgodovinskega izkustva in ki ga na ta način tudi bralec aktualizira z vsakokratnim branjem. Ta zgodovinski moment literarnega teksta, ki je prisoten tako na strani bralca kot avtorja in sporočila, pravzaprav šele vzdiguje tekst iz njegove enkratnosti, posamičnosti in omogoča vzporejanje s strukturno sicer lahko drugačnimi, vendar analognimi simptomi literature v izseku zgodovinskih procesov. Pričujoči prispevek bo potemtakem upošteval poetološki aspekt, ki se mi zdi kot izhodišče celo nujen, vendar se ne bo mogel izogniti tudi historičnemu pogledu in nekaterim poskusom vzporejanja, analogij, kakor bo tudi skušal dokazati že omenjeno vrednostno načelo.

## II.

Najprej nas zanima, kaj je s *smešnostjo*\* Smešnega človeka. Zakaj je smešen in kako je smešen? Videli bomo, da ima smešnost kot ena od osnovnih pomenskih besed v tekstu dvojen obraz, je, kot bi rekel Bahtin, »dvosmerna«. Tekst je namreč od samega začetka pisan z »dvojno ekspozicijo«, kajti v pripovedovalčevo vsakdanjo, »vseensko«, solipsistično-nihilistično-amoralno točko gledišča že posega druga, utopična (iz sanj): to poveča pomensko napetost sleherne kategorije, tako tudi smešnosti.

Pomembno je, da se pripovedovalec zaveda, da je smešen (že v prvem stavku eksplicira štiri temeljne kategorije novele: »Jaz sem smešen človek.« – jaz, biti, smešen, človek), kot je tudi vse, kar je povedano, izraženo v njegovem govoru, ki zajema celoten zapis teksta. Vendar v njem nikjer ne najdemo dogodka ipd., v katerem bi se nam zdel ta pripovedovalec smešen. Njegova smešnost mora imeti prav posebne lastnosti, saj pripovedovalec pravi: »Nisem se zdel (smešen – op. M. J.), bil sem.« Iz izrazne strukture te trditve izhaja pravzaprav vsa prva poluta njegove smešnosti. Le-ta ni odvisna od drugih, drugi niso končni kriterij pripovedovalčeve smešnosti. Smešnost je njegova lastnost, ki se je sam najbolje zaveda (gl. prvi del pripovedi), to pa je tudi izvir njegovega »ponosa«. Smešnost je integralen in imanenten del njegove subjektivnosti. Po eni strani je izvir subjektive socialne degradacije (z vidika drugih) in bolečine (»poprej mi je bilo zelo hudo, ker sem se zdel smešen«), po drugi pa je za subjekt tudi njegova posebna notranja vrednost, ki se je zaveda. Prav to zavedanje ga vodi v »ponos«, kajti utopična točka gledišča s svojo »Resnico« vsega, vseh in sebe zagotavlja subjektu (navidezno) večjo vednost in ima torej tudi vlogo idejnega (eshatološkega) poroka za njegovo smešnost.

Smešnost se namreč pripovedovalcu razodeva prav v zvezi s spoznavanjem sveta, ki doživi svoj utopični vrh v sanjah in njihovi »Resnici«. (»Čim več sem se učil, tem bolj sem se naučil, da sem smešen.«) Prva poluta smešnosti, ki izhaja iz prve (amoralno-nihilistične) točke gledišča, je v zvezi s spoznavanjem, da je vse »vseeno«. Smešen je zato, ker se mu zdi vse »vseeno«. Odgovor na vprašanje, ali je to smeh razuma ali smešnost razuma, bi zahtevalo posebno študijo. Zdaj lahko le rečemo, da se ta poluta smeha kaže v *Sanjah smešnega človeka* kot vrsta distance do vsega, njegovi prijatelji so se pogovarjali »o nečem izzivalnem« in se razvnemali »kar tako«. Smešni subjekt pa ni zavezan nobeni takšni

\* Kurzivno tiskane besede so del teksta-zapisa ali njihova izpeljava.

stvari, ni nobene hierarhije, vse je (zanj) enakovredno, ker je »vseeno«, nobena ideja, vrednota mu ni absolutna (izgubil je »aksiom«, bi rekel Bahtin), kot je najbrž njegovim »kar tako« razvnetim prijateljem. Biti smešen torej po tej strani pomeni biti nezavezan čemurkoli, zavedati se »nič«, da je vse »nič«.

Vendar ima smešnost v tej noveli še drug obraz, in sicer zato, ker je zapisana iz dvojne ekspozicije, iz interference dveh točk gledišča: pripovedovalec je po utopičnem spoznanju »Resnice« še naprej smešen, kljub temu da zdaj to čuti kot vrednoto. Ta razsežnost njegove smešnosti je v skladu s podobnimi (analognimi) simptomi v evropski literaturi po romantiki, v kontekstu t. i. krize postheglovske metafizike, relativizma vrednosti in subjektivizma. Ta kontekst je v literaturo zadnjih desetletij 19. in začetka 20. stoletja v posamezne besedilne poetike vedno znova postavljala vprašanje »Resnice«, ki ni mogla več iti v shemo kartezijanske logike (adaequatio), kakor tudi vprašanje o smislu bivanja, vrednot posameznika in skupnosti. Vprašanja, ki so jih s tem v zvezi reševali npr. Kierkegaard, Ibsen, Čehov, Cankar, Pirandello, Dostojevski in drugi, so bržkone izhodišče za eksistencialno literaturo dvajsetega stoletja. V tem kontekstu ima smešno posebno mesto kot ponavljajoči se princip, ki pa v različnih poetikah generira drugačne strukturne lastnosti. Na ozadju »nič«, ki ga takrat aktualna filozofija že brez pridržka tematizira (npr. Nietzsche, Kierkegaard), vendar ga literatura še ne more sprejeti povsem kot dejstvo (ki bi moralo temeljito spremeniti ne samo vsebino, ampak tudi sam izraz, strukturo), se zdi poslej sleherni subjektivizem v smislu težnje po realizaciji svoje gibalne ideje kot za vse obvezne ideje (aksioma) problematičen. Eden od vidikov te problematičnosti je prav smešnost. Tak je npr. Ibsenov Gregers Werle, takšni so nekateri Pirandellovi junaki, kot je kmet Tarará, ki vidi le svojo »resnico«, druge (resnice zakona) pa ne vidi in se zato obnaša tako, da zbuja salve smeha (novela *Resnica*) itd. Relativizem resnic se kaže v tej literaturi tako, da statusa absolutnega ne podeljuje niti subjektivni (kar bi storil romantik) niti objektivni (kar bi storil realist) resnici, ampak vse resnice prikazuje v obliki dialoga, interference socialno-bivanjsko različno motiviranih govorov. Da temu tudi Dostojevski ni tuj, je opozoril že Bahtin s svojo koncepcijo polifoničnega romana pri Dostojevskem.

V *Sanjah smešnega človeka* o kakšni polifoniji skorajda ni mogoče govoriti, zato pa se relativizem resnic kaže poleg dvojnega toposa, o katerem bo še govor, zlasti v smešnosti. Na tem mestu bi za pojave, kot je pripovedovalec te novele, predlagal kategorijo tragikomičnosti. (To so razni »idealisti«, ki so lahko v teksturo vpisani kot liki z nekaterimi smešnimi lastnostmi, obnašanjem; ob tem bi veljalo še enkrat premisliti varianto raznih čudakov tipa Gogoljevega Akakija, pri nas pa Jenkovih likov, ne nazadnje in še posebej pa nekaterih izrazito distančnih, komičnih, grotesknih elementov pri Cankarjevem Kačurju.)

Za to govori dejstvo, da se ta kategorija, ki je tudi temeljno določilo na novo uveljavljajoče se vrste (tragikomedije), v odločilni meri pojavlja šele v tem času in da tragikomedija postane eden od osrednjih žanrov v 20. stoletju, zlasti v zvezi s t. i. absurdno dramo. Tudi pripovedovalec obravnavane novele je oblikovan na temelju tragikomičnega.

Tragično (s stališča poetike) zahteva izrazito hierarhijo vrednot, ki jo tekst navadno binarno polarizira, s tem da je protagonist nosilec enega sistema vrednot, antagonist pa drugega. Pri tem se oba sistema izključujeta in je vedno tako, da prevlada zgolj ena vrhovna vrednota, medtem ko druga ne more biti realizirana (npr. Antigonin zakon rodu zamenja zakon polis ali novejši primer: pri Hebbllu princip Države nastopa nasproti individuumu kot pozitivna sila). Smešno na vse vrednote gleda pluralno, z enako mero distance, vse lahko presoja osvobojeno. Tragikomičen je potemtakem subjekt, ki je (še vedno) nosilec hierarhije vrednot, tako kot tragični protagonist, vendar je že sam sistem, sama hierarhična povzdignjenost ene izmed idej v relativiziranem, pluralnem svetu tudi smešna (kot sta to definirala Bergson in Kierkegaard, zadnji z aforizmom: »Nič ni tako smešnega v sve-

tu relativnosti, kot je absolutno.«). Pripovedovalec te novele, smešni človek z idejo o »ljubezni«, ki mu je poslej aksiom, je torej tragikomičen.

### III.

Še na eno razsežnost *Sanj smešnega človeka* bi rad opozoril. Gre za položaj in vlogo utopije v tekstu, saj je tu prav utopija podlaga za pripovedovalčevo aktivnost, »*pridiganje*«, je njegova gibalna ideja. Pri tem se je treba spet spomniti, da je tekst zapisan z dvojno ekspozičijo, tako rekoč iz dveh točk gledišča. To v njem veča semantično napetost, polarnost, protislovnost vsega zapisa, vsake eksplicitne ideje, torej veča tudi njegovo umetniško vrednost.

Prva, tudi glede na fabulativni čas, je tista točka gledišča, umeščena v topos, ki ga kot poslednja kategorija opredeljuje »*nič*«. To se kaže tudi v prostorski razvrstitvi pomenov, v topologiji teksta. Junak-pripovedovalec, ki se sprva v prvoosebne govore ukvarja zgolj s svojo notranjostjo, s samim sabo, takoj scenično oziroma že kar panoramsko razširi dogajalni prostor, ko napove spoznanje svoje »*resnice*« (strukturna homologija različnih tekstnih ravnih): deževna, mračna ulica, spomin na sceno pogovora pri nekem inženirju. Iz glavne ulice se mu kaže globina stranskih ulic, okrog je strašna vlaga. Topološko so nad vsem tem neprijaznim prostorom raztrgani oblaki in nad njimi črni madeži brez dna (kar je toliko – spet strukturna homologija – kot v noveli velikokrat eksplicirani »*nič*«). Toda v enem od teh madežev je zvezdica, ki ima v noveli kot element topologije posebno semantično obremenjenost. Prav ob pogledu nanjo se pripovedovalec odloči, da bo storil samomor še ta večer, čeprav ga je že dalj časa brezvoljno odlašal. Poleg tega, če smo že pri topologiji teksta, je za pripovedovalčevo izhodiščno (nihilistično-solipsistično-amoralno) točko gledišča konstitutivna še njegova najeta, revna soba, ki ga s tankim prestenkom loči od življenja drugih. Pripovedovalčev solipsizem, nihilizem dobi poleg eksplicitnih tekstnih segmentov tudi svoj izraz v oblikovanju prostora in dogajanja (binarna dinamika: skrajno veseljaštvo, razbrzdanost in strah sosedovih, drugih, je prostorsko ločena od pripovedovalčeve umirjene, statične – sedi na fotelju – »notranjosti«).

Vendar ta točka gledišča ni edina, kajti v ta topos že vseskoz prodira drugi topos, ki je u-topija (v sanjah namreč pripovedovalec srečnim ljudem razlaga, da je že prej ves čas vedel, da obstajajo, da pa je zaradi svoje vpetosti v prvotni topos po u-topiji lahko le »*hrepenele*«). Ta točka gledišča, ki dobi razširjen izraz v poglavju o sanjah, je pravzaprav že anticipirana z nekaterimi elementi, ki problemizirajo izhodiščni pripovedovalčev topos, njegovo solipsistično, nihilistično in amoralno točko gledišča. Ta druga točka je najopaznejša kot zvezdica v črnih luknjah na nebu in v motivu deklice, ki pripovedovalca prosi pomoči – kar je v tekstu edini scenarični (realni) stik pripovedovalca s kakim drugim likom (!). Oboje povzroči, da si pripovedovalec spet začne zastavljati vprašanja, da se zave protislovnosti, dvojnosti svojega bivanja in se zdravi iz letargije smešne »*vseenosti*«, ki je odlagala celo smrt. Lahko rečemo, da je prav druga točka gledišča, ki ima v utopiji vse razsežnosti »*življenja*« in »*ljubezni*« (že kot metafizičnih kategorij), ta zvezdica v brezdanji črnini neba, ta deklica v temni, vlažni ulici, znova postavila pripovedovalcu smrt kot ključno vprašanje.

Značilno je, da tudi v tem tekstu poetika Dostojevskega ne pristane brezprizivno na »*nič*«, podobno kot tudi Ibsen na najnevarnejši točki svojega dramskega pisanja ni mogel pristati (smisel Hedvigine žrtve in absurd v *Divji rački*). Druga točka gledišča namreč v subjektu priklicuje bolečino, sočutje itd., kar se izrazito konfrontira z njegovo amoralnostjo, solipsizmom. Vrednote, ki so se pripovedovalcu-subjektu kazale kot nekaj, kar je (ontološko) utemeljeno v njegovi subjektivnosti in kot tako izgublja vsakršen smisel s spoznanjem o »*niču*« in »*vseenosti*«, se zdaj kažejo tudi kot neko zunanje, objektivizirano dej-

stvo, resnica, smisel (spomnimo se na ugotovitev o scenaričnosti kot prvem objektiviranem stiku pripovedovalca s kakšnim drugim likom v neposrednem dialogu). Vendar je moral pripovedovalec v prvem delu pripovedi deklino kot nosilko (zastopnico) vrednot z druge točke gledišča ihtavno odgnati, saj je bil pred odločilnimi sanjami še vedno določen s svojim prvotnim nihilističnim toposom.

Drugi del pripovedi je zgrajen na drugi točki gledišča, ki jo v svojih sanjah osvoji pripovedovalec. Novi prostor, topos, je zgrajen podobno kot utopije, ki predstavljajo zlati vek, nedolžnost človeštva. Utopija je prostor absolutnega, kjer je vse dokončno in s tem tudi popolno, zato je tudi estetsko. Bistvena določila utopične družbe v naši noveli: spoznanje je že apriorno in celostno (ne razumsko in iz razuma), vsi so v življenjski harmoniji s celotnim kozmosom in bogom (imajo aksiom), ljubezen je njihov odnos do drugih, sebe in sveta ter boga. Vendar to ne more biti končna resnica utopije, ki jo Dostojevski vklaplja v svojo novelo.

Zanimivo bi bilo natančneje primerjati utopičnost pri Dostojevskem s kakšno razsvetljenjsko utopijo, npr. z Eldoradom iz Voltairjevega Kandida. Tu je utopija nekaj razumnega, občega, za vse obvezujočega, čeprav seveda ne obstaja; je izraz socialnega, političnega človeka, imaginacija njegove politično-socialne volje. Pri *Sanjah smešnega človeka* je vse precej drugače. Tu je utopija kljub svoji pridigarski, idejno-tendenčni zgrajenosti v tekst vpisana tako, da njena absolutnost in aksiom izgubljata veljavo, postaneta problematična, dvoumna, »dvosmerna« (Bahtin) kot sicer vsaka kategorija v tej noveli (tudi smešnost). Prva stopnja relativizacije njene objektivne veljavnosti je, da je del sanj in kot takšna izraz posameznikove subjektivnosti (ki vključuje tudi in predvsem smešnost), »njegovega celega bitja« in nikakor ne razuma oziroma njegove politične volje.

Izhodišče utopije je tu »srce« z vsemi svojimi pomenskimi konotacijami – od »življenja«, »ljubezni« (kot osnovni obliki zavezanosti svetu) do čustev in iracionalnega v smislu »želje« (to so vse kategorije, ki jih tekst eksplicira; za nadaljnje razmišljanje se zdi zlasti pomembna zadnja). Utopični prostor je, če spet gledamo topologijo teksta, utemeljen na že kar moderni, skorajda kvantni sliki vesolja-prostora: utopična Zemlja je s svojim soncem vred ponovitev prvotne Zemlje, medtem ko je vmes pripovedovalec v vsej slikovitosti pripovedne domišljije opisoval svoje zrenje neznanega kozmosa.

In še nekaj je pomembno, čeprav se to v tekstu ne da povsem empirično preveriti, je pa privlačno: ali ni prav ta utopična Zemlja kot nova točka gledišča tista zvezdica, ki sveti nad prvotnim, mračnim, vlažnim, solipsističnim toposom »nič«? Kot je v prvotni topos že vdiral utopija, tako zdaj v utopijo vdira prvotna točka gledišča. Dvojna ekspozicija s svojo simetrično kompozicijo novele se realizira tudi v drugem, sanjskem delu. V utopijo namreč vdira pripovedovalec s svojo prvotno točko gledišča, ki z odmislitvijo slehernega aksioma problematizira preprosti absolutni prostor z aksiomom: pripovedovalec utopične ljudi sicer ljubi, oni ljubijo njega, vendar se med sabo ne razumejo (neadekvatnost tovrstne utopije za človeka 19. stoletja). Pripovedovalec jih celo »okuži« z »grehom«, da se utopija prevesi v pravo črno utopijo, ki vedno bolj prepoznavno dobiva (v tisočletnem procesu) oblikovanost prvotnega toposa. Pripovedovalec-junak, ki je sprva njihov Adam (ki se je s spoznanjem tudi odtrgal od utopičnega raja), hoče na koncu biti njihov Kristus in hoče ljudi odrešiti. Vendar je zanje (že spet) smešen in nor. Torej gre še za eno ponovitev: s prevlado razumskega spoznavanja je tudi sanjajoči pripovedovalec spet smešen. Potem se zbudi (cikličnost, simetričnost kompozicije je tudi izraz idejne preokupacije vsebine).

Spoznanje iz sanj, ki so za pripovedovalca poslednja »Resnica«, da je namreč razum izhodišče vsega zla in »vseenosti«, pripovedovalca vpreže v pridigarsko, oznanjevalsko akcijo. Namesto prvotne solipsistične indiferentnosti je zdaj temeljito zavezan svetu, kar najbolje izraža prav konec, ki ponovno aktualizira motiv deklince: namesto da bi jo spet

odpodil, jo zdaj gre celo iskat (namesto egocentričnega gibanja, ki zaznamuje prvi del, prvi topos, zdaj eksocentrično).

Utopija potemtakem v tekstu nima takega mesta in vloge, da bi lahko veljala za nekaj občega, splošno obvezujočega (saj pripovedovalec pravi, da ljudje njegovim sanjam ne verjamejo dosti ali pa prav nič). Je izraz (recimo fantazma) subjektive »želje«, ki kot razodetje »Resnice« v njegovi subjektivnosti prevzame mesto absolutne gibalne ideje, aksioma, postane nova osmislitev njegove čisto subjektivne akcije in bivanja. Spomniti se moramo na vse, kar smo povedali o smešnosti v kontekstu t. i. krize postheglovske metafizike: po fazi nihilizma je vsakršna metafizika možna zgolj kot subjektivna imaginacija, nekaj povsem singularnega in enkratnega, pomembna je le kot (namerno uporabljam znane poznejše eksistencialistične termine, saj so formalizacija oziroma konceptualizacija tega, kar se je dogajalo v književnosti že prej) »esenca« posameznikove »eksistence«. Kajti pričevalec utopije ni več razsvetljenski politični človek, ampak smešni človek, ki je kot subjekt v očeh drugih degradiran še kot norec.

#### Literatura:

F. M. Dostojevski: Sanje smešnega človeka. Prevedel Janez Zor. V: isti, Mali junak – izbor kratke proze. Kondor 118, Ljubljana 1970.

Aleksander Skaza: F. M. Dostojevski – umetnik. V: F. M. Dostojevski, Mali junak (spremna študija).

Mihail Bahtin: Problemi poetike Dostojevskog. Prevedla Milica Nikolić. Nolit, Beograd 1967.

Robert Louis Jackson: Quelques considérations sur »Le rêve d'un homme ridicule« et »Bobok« du point de vue esthétique. V: Russian Literature 1. Mouton – The Hague – Paris 1971 (str. 15–21).

## Slovenščina v javni rabi

### NA ROB NAČRTU PRAVIL ZA NOVI SLOVENSKI PRAVOPIS

#### I. Splošne pripombe

Sodeč po Načrtu pravil za novi slovenski pravopis in po izjavah članov uredniškega odbora, da bo slovarski del vseboval kar 120 tisoč gesel, se nam obeta doslej najboljšepravopisno-pravorečni priročnik, precej zajetnejši od SP 1950 in SP 1962 (povečanje bo občutno zaradi nenavadno obsežnega uvoda in zaradi drugačne razvrstitve gesel v slovarskem delu, saj bo odpadlo t. i. gnezdenje). Res je tudi pri drugih novejših slovenističnih priročnikih obseg močno narasel (npr. Toporišičeva Slovenska slovnica, akademijski Slovar slovenskega knjižnega jezika), toda SP mora biti priročen, praktičen, česar pa za delo, ki bo obsegalo nad 1500 strani, če bo obveljal dosedanji koncept, ni mogoče več trditi. Zato bi kazalo še enkrat temeljito preudariti, kaj v novem SP od predlaganega ne sme manjkati (ali je celo treba vanj dodatno vključiti), kaj pa bi lahko brez večje škode izpus-



tili. Ker je osnovni namen SP našega tipa svetovanje o pisavi, izreki, naglašanju in slogovni vrednosti jezikovnih izraznih sredstev, je precejšen del poglavij o glasovju in oblikah odveč, saj lahko poišče uporabnik slovenskega jezika podatke z glasoslovnega in oblikoslovnega področja v novi SS, iz katere je v Načrtu pravil dobesedno povzetega precej besedila in gre torej za nepotrebno podvajanje.

Novi SP naj bi bil v uvodu torej manj slovnično izčrpen, a zadosti informativen (in normativen) pri predstavitvi posameznih gesel v slovarskem delu. Sedaj so brez potrebe vanj vključene npr. definicije o značilnostih samoglasnikov, zvočnikov in nezvočnikov, o bistvu jakostnega in tonemskega naglašanja (nujna pa bi bila informacija o tem, da tonemsko naglašanje v zbornem govoru ni obvezno), še zlasti pa motijo in širijo obseg uvoda natančni opisi izgovora alofonov (pri zvočnikih in nezvočnikih), kadar le-te izgovarjamo povsem samodejno, nezavedno in nimajo niti posebne pomensko razločevalne niti slogovne vrednosti, npr. izgovor favkalnih P in B pred m, zobno-ustničnih P in B pred f, favkalnih T in D pred n itd. Ti opisi nimajo praktične vrednosti (npr. da »se odpora dela z mehkim nebom v nosno votlino«), poleg tega pa so zaradi ozko strokovnih terminov (npr. favkalen) ali zelo strokovnega definiranja nerazumljivi pretežni večini uporabnikov SP. Take, znanstveno sicer neoporečne, toda za večino nezanimive in nepotrebne informacije lahko bralec, ki ga to zanima, poišče v SS.

Nekaj prostora bi se dalo privarčevati tudi v poglavju o oblikah, kjer bi bilo prav tako mogoče to in ono izpustiti, npr. iz SS prepisano klasifikacijo samostalniških sklanjatev (4 moške, 4 ženske, 3 srednje), podatke o slovnični kategoriji človeškosti, pa o tem, da imajo samostalniki sr. sp., ki od roditelja dalje osnovo podaljšujejo, v imenovalniku in tožilniku ednine ničto končnico ipd. Tudi te in tem podobne informacije nimajo večje praktične uporabne vrednosti, saj spoznanje, da npr. -e v besedi tele ali -o v besedi drevo ni končnica, ampak del osnove, ne bo prav nič prispevalo k višji praktični jezikovni kultiviranosti v zbornem jeziku pišočih ali govorečih Slovencev, kvečjemu jih bo prevelika slovnična izčrpnost in težka razumljivost odvrčala od uporabe SP.

Informativno bogatejši in izčrpnější pa naj bi bil novi SP – kot že rečeno – v slovarskem delu pri pisni, pravopisni, izgovorni, naglasni, oblikovni, slogovni, zvrstnostni idr. predstavitvi posameznih gesel. Da se obseg kljub temu ne bi preveč povečal, bi bila pri izbiri gesel nujna dosti strožja selekcija, končno število v slovarski del sprejetih leksikalnih enot pa bi moralo biti bistveno manjše od predlaganega. Izločili bi lahko vse tisto besedje, ki ne povzroča niti pri pisanju, niti izgovoru, naglašanju ali tvorbi oblik nikakršnih težav in je tudi stilno neopazno. Gre za tisoče besed, ki zaradi svoje »neproblematičnosti« ne sodijo v pravopisno-pravorečno-stilistični priročnik, ampak v razlagalni slovar. Ker na Slovenskem takega slovarja nismo imeli, je bil koncept dosedanjih, zlasti povojnih SP razširjen tako, da so vsaj za silo nadomestili omenjeni tip slovarja in je bila zato večja izčrpnost v predstavitvi slovenske leksike upravičena. Odkar pa je ta vrzel v precejšnji meri zapolnjena s SSKJ, je lahko SP spet tisto, kar so podobni priročniki drugod po svetu, tj. svetovalec v zadevah pravilnega pisanja, izgovora ali primerne uporabe jezikovnih izraznih sredstev. Res SSKJ še ni kompletan, toda ob izidu novega SP bodo prav gotovo tekleno priprave že za njegovo zadnjo knjigo, to pa pomeni, da kljub trenutni nedokončanosti lahko nanj že v celoti računamo in ni zaradi tega potrebno še nadalje ohranjati koncepta SP kot nekakšnega jezikovnega omnibusa, kakršnega so zahtevale dosedanje razmere.

Pa še to: SP ima pri uporabnikih s. k. j. med normativnimi jezikovnimi priročniki brez dvoma največjo avtoriteto, saj večina ne išče v njem zgolj informacije, ampak tudi kodifikacijo norme, in se mu je v glavnem pripravljena glede pisave, izreke, naglašanja ter rabe besed in oblik brez pridržkov podrediti (veliko bolj kot npr. slovnici ali SSKJ). Ima torej zelo velik vpliv na jezikovno kulturo in lahko veliko prispeva k ustaljevanju in poenotenju jezikovne rabe. Zato naj bi bile vse rešitve naravnane tako, da bi SP že doseženo

ustaljenost zbornega jezika ohranjal, kjer pa smo še neenotni, bi lahko s svojimi odločitvami bistveno pripomogel k poenotenju rabe.

Čeprav Načrtu pravil seveda ni mogoče kar počez očitati, da ne ravna v tem duhu, so nekatere predvidene rešitve – gledano s tega vidika – vendarle vprašljive, še zlasti pri rabi ločil, npr. uvajanje možnosti pisanja vejice ob le navideznem pristavku (v primerih tipa »Največji slovenski pesnik, France Prešeren, se je rodil v Vrbi na Gorenjskem«) ali možnosti interpunkcijskega ločevanja golega deležja ali fakultativne stave vejice ob nedoločniških polstavkih ali dopuščanje rabe zaklepaja za ciframi pri razvrščanju besedila po točkah namesto zgolj pike, kot je svetoval že sedanji SP. Približno polovici uporabnikov slovenskega jezika bi pomenilo rušenje ustaljenosti tudi ponovno uvajanje pisanja osebnih in svojilnih zaimkov z veliko začetnico v zasebnem in poslovnem dopisovanju, saj so se mladi vse od leta 1962 dalje po šolah učili, da se pišejo ti zaimki v pismih in dopisih po novem samo z malo.

Za svojevrstno odstopanje od ustaljenosti gre končno tudi pri premaknitvi kazala na začetek knjige, kajti v obeh povojnih SP in v vseh slovenskih slovnica od 19. stoletja dalje (razen SS 1976) je kazalo dosledno na koncu, in ker ni premaknitev nikjer v Načrtu pravil posebej utemeljena, se upravičeno zastavlja vprašanje, čemu takšna »stilno opazna« rešitev.

## II. Pripombe k posameznim poglavjem

### 1. *Pravopis*

*Velika začetnica:* Neutemeljeno je širjenje rabe velike začetnice na pisavo različnih družbenopolitičnih ali oblastvenih organov, npr. Izvršni svet SRS, Komite za vzgojo in izobraževanje, Ljudska skupščina SRS itd.

Ali bomo torej vse svete, sekretariate, odbore, komisije, podkomisije, zборе itd. pisali z veliko začetnico (tudi na ravni delovnih organizacij, krajevnih skupnosti itd.)? Novinarska praksa zadnjih mesecev kaže, da se nam obeta prava poplava velike začetnice (za zgled samo en primer: »Ni mogoče reči, da ni bilo zadosti strokovnega znanja, da ni bilo narejenih ocen na podlagi stanja že tedaj. In o teh ocenah se ni šušljalo okoli vogalov, marveč so bile energično in vztrajno podajane na sejah pristojnega Odbora za kreditno-monetar-ni sistem Zbora republik in pokrajin Skupščine SFRJ.« – NRazgl., 14. 5. 1982, 254). Sledeč taki rešitvi, bomo v prihodnje pisali tudi *Varnostni svet*, *Generalna skupščina OZN*, *makedonsko Sobranje*, *hrvaški Sabor*, *britanski Spodnji dom* ali celo *Spodnji Dom*, *španski Kortež*, *izraelski Kneset*, *poljski Sejm* itd. (toda na s. 142 je v Načrtu zapisan poljski sejm z malo začetnico!) – kar bo še en primer rušenja obstoječe pisne norme!!! Da v navedenih primerih ne gre za lastna imena, dokazuje tudi možnost zamenjave s sinonimnimi poimenovanji, ki imajo brez dvoma občnoimenski status, npr. *zvezna* ali *republiška vlada* nam. *zvezni oz. republiški izvršni svet*, *poljski parlament* nam. *sejm* ali *hrvaška skupščina* nam. *sabor* itd.

Z veliko začetnico bi gornja poimenovanja upravičeno pisali le takrat, ko z njimi poimenujemo delovne organizacije, ne pa organe ali predstavniška telesa (izvršni svet je npr. najvišji izvršilni organ oblasti, obenem pa tudi delovna organizacija z redno zaposlenimi delavci, statutom itd. – v prvem primeru gre za občnoimensko, v drugem pa za lastnoimensko poimenovanje, zato bi bila nujna različna pisava, enkrat z malo, drugič z veliko začetnico).

Posebej pa bi v tem poglavju SP moral opozoriti na nujnost pisave z veliko začetnico, ko gre za družbenopolitične organizacije, npr. Zveza komunistov Jugoslavije, Socialistična zveza delovnega ljudstva, Zveza socialistične mladine Slovenije ipd., saj je v nekaterih

časopisnih redakcijah očitno prisotna težnja, da se pišejo imena naših družbenopolitičnih organizacij z malo začetnico, četudi so to nedvomno prava stvarna lastna imena.

Vprašljiva je tudi pisava zakonov z veliko začetnico. Tako bi jih kazalo pisati samo takrat, ko imajo status naslova zakonskega besedila, objavljenega v uradnem listu, v posebni publikaciji ipd., v vseh drugih primerih pa z malo, npr. razprava o predlogu zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, sprememba zakona o zaposlovanju v tujini, kršitve zakona o delovnih razmerjih itd.

*Vejica:* Nekaj neprimernih rešitev je nakazanih tudi v poglavju o pisanju vejice. Predvsem bi moral uredniški odbor – kot že rečeno – tudi na tem področju v večji meri upoštevati doseženo ustaljenost, ne pa brez potrebe uvajati novosti, ki težko pridobljeno enotnost rušijo. Čemu obravnavati navadne ujemalne desne prilastke kot pristavke? Takšne rešitve, kot jih predvideva Načrt (prim. »Največji slovenski pesnik, France Prešeren, se je rodil v Vrbi na Gorenjskem.«) so tudi s pomenskega in stavčnofonetičnega vidika nesprejemljive.

Nepotrebno je nadalje dopuščanje pisanja vejice ob golem deležju. Ali bomo pisali vejico – sledeč pravopisnim pravilom – tudi v takihle primerih: »Igraje, so se naučili pesmico.«, »Sede, opravi večino dela.«, »Učitelj, molče, piše na tablo.«?!? Deležje ima tu vlogo prislovnega določila, torej enega od osnovnih stavčnih členov, in ne polstavka, stavčnih členov pa vendar ne ločujemo od preostalega stavka z ločilom!

Po drugi strani pa bi bilo – spet v nasprotju z dosedanjo prakso – mogoče opuščati vejico v primerih tipa »... v nedeljo 9. maja bo...«, čeprav se takšnega ravnanja, vsaj zdi se mi, ne da upravičiti niti skladenjsko niti stavčnofonetično.

Med kriteriji za stavo vejice je v Načrtu pravil omenjen tudi stavčnofonetični, a je informacija presplošna in zavajajoča, saj npr. vsak premor med deli povedi ne zahteva ločila (recimo pogost premor med malo daljšim osebkovim in povedkovim delom stavka).

Manjka pa informacija o stavi vejice pred primerjalnim veznikom *kot*, *kakor* ali *ko*, če uva-ja ponazoritve ali naštevanje. Sami sestavljavci Načrta pravil so v rabi zelo nedosledni, kajti v nekaterih primerih vejico pišejo, v drugih, analognih, pa ne.

Nepotrebna in v nasprotju z ustaljeno rabo je v Načrtu stava vejice pred itd., ipd., idr., saj gre med zadnjo enoto naštevalne skupine in okrajšavo za navadno vezalno razmerje z vezalnim veznikom *in*. Tudi če bi okrajšavo razvezali (*itd.* → *in tako dalje*), pred *in* vejice ne bi smeli zapisati. Da je ta pomislek upravičen, dokazujejo že sami sestavljavci Načrta s skrajno nedoslednim ravnanjem (gl. s. 17, 73, 87, 93, 96, 111, 113 itd.). Enako nedosledni so v rabi vejice pred veznikoma *oziroma* in *ali* – *ali*, nekajkrat celo na isti strani in v povsem enakih položajih (za oz. gl. s. 12, 13, 93, 141, za *ali* – *ali* pa s. 33, 113, 116, 125, 129, 130, 135, 152, 155, 159, 167 idr.). Ali to pomeni, da bo tudi v teh položajih uvedena dubletnost?! Čemu?

Manjka nadalje podatek o tem, ali se vejica piše ali ne ob modalnih ali poudarjevalnih izrazih ali zvezah, kot so *recimo*, *hočeš nočeš*, *reci in piši* ipd., npr. »Če bi se recimo premislil, nam to čimprej sporoči.« ali »S tem smo se morali hočeš nočeš sprijazniti.« ali »V dopisu manjka reci in piši 14 vejic.« Dosedanja raba je dokaj neenotna.

*Drugo:* Pri obravnavi vezaja bi bila koristna informacija o tem, da se to ločilo ne piše med nazivi paša, beg ipd. ter pred njimi stoječim lastnim imenom (npr. Sulejman paša, Ibrahim beg). Dosedanja raba je tudi tu močno neenotna, pogosto pod vplivom srbohrvaške pisne prakse, zato bi bilo treba na pravilno pisavo posebej opozoriti.

Za večjo enotnost naj bi se SP zavzemal pri pisanju pike in zaklepaja ob cifrah in črkah, kadar jih uporabljamo pri razvrščanju besedila po točkah. Že doslej je prevladovala pika

za ciframi (1., 2., 3., I., II. itd.) in zaklepaj za črkami (a), b), c), A), B), C) itd.), zato naj bi SP takšno rabo posebej priporočil. Žal pa sami sestavljavci Načrta niso dosledni in pišejo v enakih položajih enkrat piko, drugič zaklepaj (gl. s. 17, 19, 22, 150–151, 172–174, 188, 91–92).

Neutemeljeno oddaljevanje od ustaljene rabe vidim nadalje v uvajanju pisave *spartakiada*, *meridian*, *arijanizem*, *italijanizem*, *italijanist*, *bastijon*, *azijat* ipd. nam. dosedanjega *spartakiada*, *meridian*, *arianizem*, *italianizem*, *italianist*, *bastion*, *aziat* ipd. Tradicionalna pravila o tem, kdaj se piše v prevzetih besedah med samoglasnikoma j in kdaj ne, so bila preprostejša in lažje zapomnljiva od predlaganih; uveljavitev predlaganega načina pisanja pa bi hkrati pomenila nepotrebno oddaljevanje od pisne norme SSKJ.

Nedokazana je tudi trditev, da »/p/odstavo tujk in tujih lastnih imen pri tvorjenkah sicer ohranjamo / izjema so končaji podstav za pridevnike na -ski, -stvo in izpeljanke iz njih./« (sl. 194) Če bi bilo zapisano res, ne bi pisali *marksizem*, *darwinizem*, *makiavelizem*, *degolist*, *degolističen*, *ničejanec*, *vranglovec*, *masarikovec* itd., ampak *marxizem*, *darwinizem* itd. Menim, da bi SP moral podpirati poslovenjeno pisavo, ki je v naštetih in drugih podobnih primerih tudi že ustaljena. (Mimogrede: Tvorjenke na -stvo niso pridevniki, ampak samostalniki!)

## 2. Glasoslovje in naglas:

Poleg tega, kar je bilo povedano že v uvodnem delu, moti zlasti uvajanje prevelikega števila enakovrednih, stilno nevtralnih izgovornih variant. Pred besedami, ki se začenjajo s samoglasnikom, bi se po novem predlog v lahko izgovarjal kar na štiri različne načine (*vigri*, *wigri*, *uigri*, *uiigri*), vse po vrsti pa naj bi bile stilno neopazne in torej enakovredne, kot je izrecno zapisano. Takšna rešitev je vsekakor v nasprotju z dognanji stilistike, da je takrat, ko imamo na voljo po več sopomenskih variant, stilno neopazna praviloma le ena. V obravnavanem primeru je nevtralna dejansko le varianta /w/, pri upočasnjem govoru tudi /u/, medtem ko je ustnično-zobni izgovor nenaraven, afektiran, neobičajen pa tudi izgovor v-ja kot dvoglasniškega /u/.

Tudi nekatere druge rešitve, ki zadevajo izgovor v-ja, so močno vprašljive. Ujevška izreka v-ja v vzglasju pred zvočniki (*ureti*, *bo urela*, *urana*, *ulak*, *unuk*) je nenavadna in nima podlage v obstoječi pravorečni normi govornega zbornega ali splošnega pogovornega jezika. Dejansko ima v takem položaju v vedno le vrednost ustnično-ustnične položajne variante, razen pred samoglasniškim r-om (npr. *urt*, kjer se zaradi polglasnika izgovarja osnovni fonem). Podobna ugotovitev velja tudi za izgovor v-ja med samoglasnikom na levi ter soglasnikom na desni (*saun*, *goun*, *faul*) – ujevška izreka je v takem položaju nenaravna in nesistemska, zato bi jo bilo treba kot manj primerno varianto iz SP izpustiti.

Težko se je nadalje strinjati z ugotovitvijo, da se /l/ kot del obrazila -alec/-ilec v položaju pred soglasnikom vedno lahko izgovarja na dva načina, kot /l/ ali /u/, četudi je ena od variant »manj priporočljiva«. Taka odločitev pač ne temelji na analizi dejanskega stanja, kajti dubletnost obstaja v jeziku samo v nekaterih primerih in je ne kaže širiti na vsa poimenovanja tega tipa. Ali se bomo po šestdesetih letih spet začeli približevati k s težavo premaganemu elkanju??

Med spornimi, lahko bi se reklo tudi anahronističnimi rešitvami v poglavju o glasovih je tudi vztrajanje pri samo kratkem polglasniku v nezadnjem naglašenem zlogu (*táma*, *máglá*, *bázæg*, *stáber* . . .). Že desetletja se v osrednji Sloveniji (v splošnem pogovornem jeziku pa tudi širše) govori dolgi polglasnik, zato bi se moralo to stanje odraziti v novem SP. Če Načrt npr. dovoljuje izreko *sarəm*, *tovarən*, *filəm* (s polglasnikom med zvočnikoma), ki je izrazito narečna in pokrajinsko pogovorna, bi lahko toliko bolj upravičeno dovolil izgovor *táma*, *máglá* itd.

Nekaj vsebin bi bilo zlasti poglavju o naglašanju koristno dodati, npr. informacijo o distribuciji kratkih naglašanih samoglasnikov v s. k. j., pa tudi o distribuciji dolgih širokih e-jev in o-jev.

### 3. Oblikoslovje in besedotvorje

V Načrtu je na s. 31 zapisana trditev, da »/v/sa v slovenščino prevzeta lastna imena dobijo končnice slovenskih sklanjatev«, na s. 148 pa beremo, da so »/n/amesto končnice  $\emptyset$  /.../ možne tudi drugačne, npr. -a, -o, -e, -u, -as, -es, -os, -us, -um...« Ali so -as, -es, -os, -us in -um res slovenske končnice? Menim, da nikakor! Če ne upoštevamo starogrških in latinskih morfoloških zakonitosti, občutimo navedene končaje kot dele osnov, to pa pomeni, da imajo omenjena imena po slovenskih oblikoslovnih pravilih v edninskem imenovalniku ničto končnico in bi jih morali pregibati po zgledu *korak*, torej: *Leonidas* – *Leonidasa*, *Tartaros* – *Tartarosa* ali pa *Leonid* – *Leonida*, *Tartar* – *Tartarja*, se pravi brez starogrškega končaja -us, -es, -os itd. že v imenovalniku ednine. Ker nimamo dveh morfologij, ene za lastna in druge za občna imena, bi na enak način sklanjali tudi občna poimenovanja, npr. *spektrum* – *spektruma* ali *spekter* – *spektra*, *cerberus* – *cerberusa* ali *cerber* – *cerbera*, pregibanje tipa *Leonidas* – *Leonida* ali *spektrum* – *spektra* pa naj bi SP obravnaval kot manj primerno ali celo neprimerno.

Enako načelno stališče bi moral zavzeti SP tudi do narečnih ali pokrajinskih morfoloških norm. Vzhodnoslovenska in belokranjska množinska lastna zemljepisna imena na -ci naj bi se v zbornem jeziku ne pregibala tako kot v narečjih, razen morebiti (?) v sporočilih, ki nastajajo v vzhodni Sloveniji ali Beli krajini in so tudi namenjena bralcem ali poslušalcem tega okolja (lokalno časopisje, radijske postaje, govorni nastopi pred domačim poslušalstvom ipd.). Če je v zbornem jeziku dovoljeno pregibanje *Puconci* – *Puconec*, *Radenci* – *Radinec* ipd., bi se tudi Primorci upravičeno potegovali za zborni status rabe *delaste*, *govoriste*..., *Štajerci za bote*, *vete*... ali *toti*, *tota* itd.

Na mestu, kjer je v Načrtu govor o nujnosti morfološke prilagoditve prevzetih besed sistemskim zakonitostim slovenskega jezika, manjka informacija, da se besede prilagajajo ne le v sklonu, ampak tudi v spolu. Zato npr. ni prav nič pomembna ugotovitev, da sta besedi *boutique* ali *butik* (= modna trgovinica) in *concorde* (= znamka nadzvočnega letala) v francoščini ž. sp.; v slovenskem jeziku ju v skladu z našimi morfološkimi zakonitostmi uvrstimo med samostalnike m. sp. (raba »*nova butik*« ali »francosko-britanska *concorde*« je snobistično motivirana!).

Pretirano slovenjenje pa predvideva Načrt pri vzhodnoslovenskih lastnih imenih, ko določa rabo *Novo vremena*, *Carsko selo*, *Krupska* ipd. nam. *Novoje vremena*, *Carskoje selo*, *Krupskaja* – po tej analogiji bi morali sloveniti npr. tudi *Bolšoj teatr* v *Boljši teater* ipd. Tudi tu bi kazalo bolj slediti splošni rabi, ki se ne pokriva s predlaganimi rešitvami, saj se sicer lahko primeri, da bo novi SP s takšnimi odločitvami deloval bolj razdruževalno kot združevalno: samo del uporabnikov SP se bo namreč ravnal po njegovih določilih, kadar bodo le-ta v nasprotju z uveljavljeno rabo, drugi, večji del pa ne. Tako se je doslej še vedno zgodilo, kadar so pravopisci ravnali v nasprotju z obstoječimi težnjami prakse.

S trditvijo, da »/s/lovanski neobstojni samoglasniki ostajajo neobstojni tudi v slovenščini, kolikor temu ne nasprotuje slovenska izgovorljivost«, se je mogoče le deloma strinjati. O tem, ali bo slovanski neobstojni samoglasnik zadržal neobstojnost tudi v slovenščini, je bolj kot od izgovorljivosti odvisno od možnosti naslonitve na analogni slovenski končaj, zato torej *Zadar* – *Zadra* (po *Koper* – *Kopra*), *Dubček* – *Dubčka* (po *Franček* – *Frančka*), *Kozarac* – *Kozarca* (po *kozarec* – *kozarca*), ne pa *Tivat* – *Tivta*, *Špiljak* – *Špiljka*, kljub možni izgovorljivosti, ker v končajih -at, -et ali -ak samoglasnik ponavadi ni neobstojen (npr. *ducata*, *goljata*, *cimeta*, *žameta*, *duraka*, *gvajaka*, *kónjaka*, *kravjaka* ipd.) – oblike *Tivta*,

Špiljka v publicističnih besedilih so večinoma posledica nasilnih lektorskih posegov ali napačne informiranosti pišočih.

V zvezi z morfološkim obnašanjem besed iz tujejezičnih okolij bi SP lahko opozoril tudi na pregibanje lastnih imen, ki se končujejo v edninskem imenovalniku na nenaglašeni -e. Zanje namreč ne veljajo pravila kot za podobna občnoimenska poimenovanja. Pri slednjih je nenaglašeni končni -e vedno končnica (*bienale, faksimile*), pri lastnih imenih pa del osnove, ki se pri pregibanju podaljšuje z -j (*Kette-j-a, Goethe-j-a, Silone-j-a, Zimbabve-j-a*), le izjemoma končnica (*Čile – Čil-a, Zaire – Zair-a*).

Med deli lastnih imen, ki jih ne sklanjamo (*von, van, mac, fra* idr.), bi naj bili tudi izrazi, ki se uporabljajo v neevropskem prostoru (npr. *el, ibn* ipd.), s čimer bi se uredniki lahko obvarovali očitka, da je Načrt preveč evropocentričen in da premalo upošteva jugoslovansko politično odprtost in povezanost s t. i. tretjim svetom.

Ker se zlasti v publicističnem jeziku nedomača osebna lastna imena na samoglasnik v sklopu večbesednih lastnoimenskih poimenovanj pogosto ne sklanjajo (npr. *sojenje Ali Butu, politika Bani Sadra, nastop Djordje Balaševića*), bi moral SP posebej opozoriti na nepravilnost take rabe. Zaradi velikega vpliva publicističnega jezika na druge zvrsti se namreč takšno napačno ničto pregibanje širi tudi na druga področja rabe slovenskega zbornega jezika.

Pri obravnavi glagola se ni mogoče strinjati s trditvijo, da se »/z/lasti pogovorno / . . / uporablja zmeraj bolj tudi končnica -jo, saj so oblike *jejo, vejo, grejo* že lep čas v splošni rabi (se torej ne uporabljajo zmeraj bolj!). Izjema je le *bojo*, ki je vsaj zaenkrat še pogovorna ob nevtralnih zborni *bodo*. Oblike *jedo, vedo, gredo* pa so stilno opazne, in sicer kot literarne oziroma ozko knjižne.

Tudi poimenovanja za ženske osebe tipa *Kocmurka, Radman(i)ca, Kovačica, Ogorelka* niso slengovske, ampak pogovorne (v sodobnem jeziku ponavadi tudi slabšalne).

Sporna je nadalje trditev, da je števniki *tri* samostalnik srednjega spola. Po svoji besednovrstni pripadnosti je pridevniška beseda, znotraj te pa števniki. V primeru, ki ga navaja Načrt (*tri deljeno s pet*), je posamostaljena pridevniška beseda, nikakor pa ne samostalnik. Tudi o pripadnosti srednjemu spolu je težko govoriti, saj bi se na enak način dalo dokazati (!), da je sr. sp. tudi *ena* ali *dva* (npr. *ena deljeno z dva* ali *dva deljeno s štiri*).

Dejstvo, da se števniki pogosto substantivizirajo (*eden* je sploh samo samostalniška beseda), pa v Načrtu ni nikjer omenjeno.

Ko govori Načrt o posamostaljenih pridevnikih, ne omenja dejstva, da je edninski tožilnik teh besed vedno enak rodilniku, ne glede na pomen, npr. *Kupi Nedeljskega, Daj mi žvečilnega* itd. – verjetno bi bila informacija o tem za marsikoga koristna.

Pomanjkljive ali ne dovolj jasne so definicije in stilne oznake naglasnih tipov, npr. »Mešano naglaševanje samostalnikov 1. ženske sklanjatve (gôra-é) je neobvezno, saj se taka beseda lahko naglašuje bolj navadno po nepremičnem naglasnem tipu.« V resnici ne gre za to, da se »taka beseda *lahko* (podč. V. M.) naglašuje bolj navadno po nepremičnem naglasnem tipu«, ampak za to, da je samo nepremično naglaševanje stilno nevtralnno, ono drugo pa opazno (ozko knjižno ali celo pesniško). Obenem bi moral biti uporabnik SP opozorjen na stilno nezaznamovanost takšnega naglaševanja v nekaterih stalnih, frazeoloških zvezah (npr. *dan žená, glasba ne pozna mejá, od glave do petá, sključen v dve gubé*, podobno tudi *stavbe na koléh* itd.).

Sicer pa je stilno vrednotenje sploh *ena* najšibkejših točk Načrta. Marsikje manjka, na več mestih pa je presplošno. Uporabniku SP prav malo koristi ob besedi, obliki, izgovorni ali naglasni varianti ipd. oznaka »stilno«, saj je razpon stilne obarvanosti izredno širok

(lahko je pogovorno, žargonsko, ekspresivno, pesniško, zastarelo, narečno itd.). Zlasti v slovarskem delu bi morale biti stilne oznake veliko natančnejše in jasnejše.

Pri pregibanjih lastnih imen tipa *Seme* je treba povedati, da se ne pregibajo le po sklanjatvi za srednji spol (kot občno ime *seme*), ampak tudi po zgledu *Jože* (torej *Semena* in *Semeta*).

Manjka tudi informacija o tem, da v zbornem jeziku nekatera nelastnoimenska poimenovanja m. sp. na -o pri pregibanju podaljšujejo osnovo s -t (npr. *bimbo-t-a*, *medo-t-a*), kjer gre očitno za prodiranje pogovorne norme v zborni jezik (prim. *sinko-t-a*, *dečko-t-a*, pa tudi *Vlado-t-a*, *Tomo-t-a*, ipd. v pogovornem jeziku!). Trditev, da se »/p/ri nekaterih pokrajinskih imenih na -sko ali -ško (Dolenjsko, Norveško) ... med oblike srednjega spola mešajo oblike 1. ženske sklanjatve«, je – gledano s sinhronega vidika – nepravilna, saj bi bila dosti bližje resnici ugotovitev, da se med oblike 1. žen. sklanjatve mešajo oblike sred. sklanjatve, predvsem v 5. sklonu. Vsi drugi skloni, vključno z imenovalnikom, so v sodobnem zbornem jeziku praviloma oblikovani po ženski sklanjatvi.

Nadalje ima bralec Načrta pravil občutek, da so nekatera frekvenčna in stilna razmerja zapisana bolj na pamet kot na osnovi študija in analize gradiva. Tako je npr. obrazilo -*ávz* v gradivu Inštituta za slov. jezik dokumentirano z več izpisi kot varianta -*avs* (zato v SSKJ: *kmetavz* tudi *kmetavs*, v SP 1962 celo samo *kmetavz*), Načrt pa prve, pogostejše oblike sploh ne omenja. Tudi *kustosinja* je pogostejše rabljena ženska oblika k moškemu samostalnemu *kustos*, Načrt pa navaja samo redkejši sinonim *kustodinja*. Podobnih primerov bi se dalo navesti še več.

Da bi se izboljšala informativnost uvodnega dela SP, bi bilo tu in tam treba dodati še kaj. Pri obravnavi tvorbe svojilnih pridevnikov iz lastnih imen m. sp. na -a manjka opozorilo, da so svojilni pridevniki na -in možni, vendar le v citatnih poimenovanjih, zato npr. *Krležovo delo*, *Sterijeve nagrade*, toda *Sterijino pozorje*, ker gre za citatno zvezo (na ljubljanski TV so nam npr. pred meseci – verjetno zaradi lektorskega hiperkorekturnega posega – vztrajno vsiljevali hibridno tvorbo *Sterijevo pozorje!*). Pri obravnavi kategorije živosti manjkajo med posebnostmi poimenovanja boleznih (slepč, rak, volk ...), pri 3. žen. sklanjatvi pa primeri tipa *Mici*, *Malči* ipd., ki jih v našem jeziku ni malo. Koristna bi bila tudi informacija o poimenovanjih za pripadnike držav, narodov, krajev ipd. (z ustreznimi tvorjenkami vred), zlasti v primerih, ko obstaja več variant, npr. *Kongožan/Kongovčan*, *Čilelec/Čileanec*, *Gruzijec/Gruzinec/Gruzinčan*, *Genovčan/Genovežan*, *Smledničan/Smlejčan*, *Hotedrščan/Hotenjec*, *Trboveljčani/Trbovci/Trboveljci* itd., ki bi morale biti tudi stilno ovrednotene.

V tej zvezi naj bi SP zavzel načelno stališče o tem, ali se daje prednost sistemsko tvorjenim zbornim oblikam ali lokalnim oz. po tujih jezikih narejenim variantam.

#### 4. Zvrsti slovenskega jezika

Poglavje o zvrsteh slovenskega jezika je odraz že tradicionalne izrazite zapostavljenosti pogovornega jezika v razmerju do zbornega, tako v normativnih priročnikih kot tudi v učno-vzgojnem procesu, čeprav ima v družbenem komuniciranju izredno pomembno vlogo, toliko bolj, če ga pojmuje kot del knjižnega jezika, kakor izhaja iz Toporišičeve SS in po njej povzete opredelitve v Načrtu pravil. Pravopis bi mu moral posvetiti več pozornosti ter ga celoviteje in temeljiteje predstaviti.

Še zlasti skopo in pomanjkljivo je poglavje o oblikah, saj bi v taki podobi pomenilo uporabniku SP prej dezinformacijo kot informacijo. Bralec, ki bi verjel SP, da se splošni pogovorni jezik oblikovno loči od zbornega samo po naštetih značilnostih, bi bil v precejšnji zmoti.

V resnici je oblikovnih značilnosti, po katerih se splošni pogovorni jezik razlikuje od zbornega, veliko več, med njimi so tudi naslednje:

- a) Glagoli na -či dobijo po onemnitvi končnega i-ja morfem -t, s čimer se formalno izenačijo z ostalimi glagoli (*pečt, rečt, slečt* tako kot *delat, pisat, miselt* itd.).
- b) Dokaj pogosto, ne pa dosledno, je v pogovornem jeziku polvikanje.
- c) Velelnost se često izraža analitično, s pomožnim glagolom dati in polnopomenskim glagolom v nedoločniku (*dajte/dejte stopit naprej, dajte/dejte ga poklicat* itd.).
- č) Analogne izravnave osnove pri besedah iste besedne družine (*najdəm, najdət, najdu, bolan -ana -o; -i*).
- d) Pogosta je maskulinizacija nevter, predvsem tistih, ki imajo v edninskem imenovalniku nenagl. končnico -o, ki se reducira (*dobər vin, kisu mlek*), zlasti v dvojini pa je pogosta maskulinizacija še preostalih sam. sr. sp. (*dva teleta, drevesa . . .*).
- e) Kategorija živosti se je razširila tudi k sam. sr. spola – verjetno deloma zaradi maskulinizacije (*ima dekleta, kupil je žrebeta . . .*).
- f) Pogosta je raba predloga *za* ob nedoločniku (*imate kaj za jest, za pit, za delat . . .*).

Z vsem pa se tudi v nekoliko izčrpnem poglavju o glasovju ni mogoče strinjati. Dvomim, da se kje na Slovenskem govori v sploš. pog. j. z *visokmi goram*, kot nas prepričuje Načrt. Dejansko se sliši samo z *visokim*, z *visokəm* ali z *visokm goram*. Samoglasnik *i* kot del obrazila -ica ne onemi vedno, saj npr. nihče ne bo rekel *kavca* nam. *kavica*, omenjeni pa tudi niso primeri, ko ima reducirana oblika en, nereducirana pa drug pomen (npr. *mamca* = starejša, navadno kmečka ženica, *mamica* = mati ljubk., *babca* = ženska, ki pomaga pri porodu, *babica* = stara mati). Tudi ne omenja onemevanja i-ja v obrazilu -ika, npr. *harmonka, matematika, Zalka* ipd., ne pa v primerih *panika, komika, Monika*. Včasih zadrži redukcijo – kot kaže – nevarnost pomenskega sovpada dveh v zbornem jeziku različnih leksemov, npr. *elektronika – elektronka, ekonomika – ekonomka* itd.

Onemi tudi nenaglašeni -i kot množ. imenov. končnica (Načrt trdi nasprotno!), če redukcija ne povzroči homonimnega sovpada im. mn. z im. ed., npr. *otroc* (ker je množinskost izražena s spremenjeno osnovo) ali *predolg lasje* oziroma *lasje so predolg* (ker je množina izražena s samostalniško odnosnico).

Tudi ni res, da se govori *dəjati* ali *djati*, ampak samo *dəjat* ali *djat* (verjetno tudi *dejat!*), ker nedoločniški končni -i *dosledno* onemeva. Prav tako se ne govori *prijatu*, ampak *pərjatu* – na nivoju, na katerem pride do razvoja -əl̥j > -u, je hkrati obvezna tudi redukcija pri- > pər-.

Nesprejemljiva je v tem poglavju tudi trditev, da se v splošnem pogovornem jeziku reflektira zborni kratki naglašeni *i* kot polglasnik (*nət, məš, nəč, sət*). Takšna redukcija je značilna za osrednjeslovenski oz. kranjski pokrajinski pogovorni jezik, izven meja Kranjske pa se – razen v posebej afektiranem govoru – nikjer ne uveljavlja. Sicer pa, če bi prišlo v sploš. pog. j. do razvoja *i* > ə, bi se enako polglasniško reflektirala tudi *ù* in *à* (*krəh, kəp, skəp; čəs, lənt, župəñ*), saj vsi kratki naglašeni vogelni samoglasniki v osrednjih narečjih težijo v polglasniški izgovor.

Mogoče bi ne bilo odveč, če bi SP v tem poglavju opozoril na dejstvo, da se v sploš. pog. j. uveljavijo samo tisti pojavi, ki niso značilnost le ene pokrajine in torej niso samo kranjski, samo štajerski, samo primorski itd.



### III. O jeziku Načrta pravil za novi slovenski pravopis

Da morata biti jezik in slog pravopisnih pravil brezhibna, najbrž ni treba posebej poudarjati, saj tudi na tem področju velja znano načelo »besede mičejo, zgledi vlečejo«. Žal lahko Načrtu pravil tudi v jezikovno-slogovnem pogledu marsikaj zamerimo. Za ilustracijo navajam le nekaj bolj slučajno nabranih primerov (velika nedoslednost v rabi ločil je bila že omenjena):

– »Takih izrazov prvotno moškega spola ne sklanjamo (...) pred imenom ženskega spola zato, ker sam postane ženskega spola.« (s. 160) Prav: ker sami postanejo ...

– »19. Eventualne premene osnove ali drugačna končnica je zapisana v slovarju ...«

»20. Eventualne premene osnove ali drugačna končnica so zapisane v slovarju ...« (s. 153)

Pomožni glagol je v sicer identičnih povedih enkrat v ednini, drugič v množini. Tudi »eventualne« bi lahko zamenjali z »morebitne«.

– »b) večinoma v zvezah oų pred soglasnikom iste besede.« (s. 131) Prav: v zvezi oų ...

– »... glej poglavje Zvočniki in Kombinatorika glasov« (s. 127) Prav: glej poglavji ...

– »Samostalniki, ki imajo v roditeljski končnici ...« (s. 156) Bolje: ki imajo naglašeno roditeljsko končnico ...

– »Z malo začetnico pišemo:

3. imena odlikovanj, če se slučajno ne začenjajo z besedo, ki se sicer piše z veliko.« (s. 23)

Bolje: Izraz *slučajno* je odveč.

– »ali pa so vezani na zastarelost: ležéčina.« (s. 173) Bolje: so zastareli.

– »Samostalniki, ki se končujejo na določene soglasniške sklope, imajo pred zvočnikom neobstojni soglasnik v izgovoru in pisavi ...« (s. 156)

Bolje: v govoru in pisavi; izraz *določene* je v tem kontekstu nejasen.

– »v bistvu za isto gre ...« (s. 149)

Bolje: v bistvu gre za isto ...

Svojevrstni terminološki nesmisel najdemo na s. 164 v stavku »Pridevniške besede, ki se sklanjajo s končnicami Ø (prim. fejest fant, fejest fanta), so v slovarju zaznamovane z *neskl.*« Kako more biti beseda, ki se *sklanja*, četudi s končnico Ø, nesklonljiva? Tu se vendar bi-jeta dve povsem različni teoretični izhodišči – tradicionalno, ki govori o nesklonljivosti nekaterih samostalnikov in pridevnikov, ter strukturalistično, prisotno tudi v Toporišičevi SS, po katerem gre v takih primerih za sklanjanje z ničto končnico. V isti stavek tako različni teoretični pogledi gotovo ne sodijo.

Tudi sicer je v Načrtu več terminoloških nedoslednosti in nerodnosti. Na s. 156 je npr. uporabljen termin končaj nam. končnica (»taki samostalniki v imenovalniku ednine nimajo končaja -o ali -e: ...«). Nepotreben je neologizem *samomnožinski samostalniki* (s. 140), saj doslej uporabljeni izraz *množinski samostalniki* povsem ustreza. Nedosledno se uporabljata izraza *ustničnostničen* (pravilno bi se pisalo: *ustnično-ustničen*) in *dvoustničen* (s. 130 n.), medtem ko poimenovanji *nezvočni soglasnik* in *podaljšani zlitnik* nista nikjer definirani (s. 39).

Vprašljiva je tudi opredelitev besed *kam, kdaj, kje, kako* . . . kot zaimkov (s. 103, 109), saj gre dejansko za (zaimenske) prislove (kljub drugačni opredelitvi v novi SS).

Spričo dejstva, da izhajajo normativni priročniki, kakršen je SP, pri nas le na dvajset ali trideset let in bo tega, o katerem je govor, uporabljala in se tudi z njegovo pomočjo jezikovno kultivirala celo generacija Slovencev, ki se niti še ni rodila, je tudi v javni razpravi večkrat izražena zahteva po res temeljito pretehtanih rešitvah, brez tveganega eksperimentiranja, kakršno je bilo deloma značilno za SP 1962, povsem upravičena in upamo lahko, da novi SP ne bo sprožil še ene »črkarske pravde« na Slovenskem.

Viktor Majdič  
Pedagoška akademija v Ljubljani

## NIZKA JEZIKOVNA RAVEN NAŠIH PREVODOV

Gotovo je upravičeno že večkrat izraženo nezadovoljstvo ob tem, da premalo kritiziramo svoje prevode. Pogostna kritika prevodov bi verjetno naredila več kakor številni splošni članki o jezikovnih slabostih, ob katerih se nihče ne čuti posebej prizadet. Poleg prevajalcev bi kritika lahko zdramila še lektorje, urednike in založnike, ki so sokrivi za jezikovno pomanjkljive prevode. Sedanje težave v založništvu utegnejo imeti vsaj to dobro plat, da se pri izdajanju knjig ne bo tako mudilo, pa bodo uredništva morda posvetila jeziku tisto skrb, ki mu gre.

Za zgled si oglejmo, kakšen je jezik v naključno izbranem prevodu,\* ki verjetno ni nič slabši od večine takega »blaga« na našem knjižnem trgu. Prevajalka ni začetnica, njeno ime sem videl že večkrat zapisano v kaki knjigi.

Kdor današnje dni pošilja v javnost kakršnekoli pismene izdelke, ga samó trdno jezikovno znanje obvaruje, da se ne nalezje modnih besed in drugih jezikovnih površnosti, ki jih je tako obilo v časnikarskem jeziku, žal pa tudi v jeziku naših esejistov in kritikov. Raba nekaterih izrazov in besednih zvez zato zanesljivo kaže, da pisec nima trdnega znanja. Tako je naša prevajalka recimo prevzela eno grdih razvad današnje slovenščine (po moje, SSKJ je drugačnega mnenja), rabo prislova *pravkar* v neustreznem pomenu *prav zdaj, zdajle*: »V kopalnici pravkar zamenjujejo ploščice« (str. 45); »Pravkar jo spremljam domov« (181); »Pravkar razmišljam o tem« (206); »je pravkar nameravala iztrgati blazino« (210). Le zakaj naj bi besedo, ki pomeni *malo prej*, uporabljali tudi za časovnost, ki jo zlahka izrazimo drugače, namreč *z zdajle, prav zdaj, tačas*?

Prav tako jo je obsedla beseda *graditi*, ki se v današnji publicistiki uporablja tako na debelo, da ni nikjer miru pred njo. Tako piše »Potrebujemo plemenito grajeno žival« (namreč psa, 203) namesto *raščeno*, in celó »če bi Franzi zgradili pasjo hišico« (213) – *zdaj naj bi torej še pasje ute gradili in ne izdelovali*.

Izmed bolj običajnih napak ne manjka Urša Plut (ta ima danes res že zagovornike): »kako preprosto se da namestiti leče« (65); »Saj se jih splch ne vidi« (68). In kajpada ne gre brez napačnega zanikovanja: »Menila je, da nam tako žalitev stric ne bi odpustil« (94); »dokler zadnja postaja ni zaključila program« – povrh napačnega sklona še ‚zaključiti‘ namesto normalnega *končati*; kakor je tudi nekdo »z mojega obraza razbral pravi zaključek« (203)

\* Ephraim Kishon: Družinske zgodbe. Prevedla Meta Sever, lektorirala Darinka Petkovšek. Mladinska knjiga 1979.

namesto *pravi sklep*; in še en tožilnik namesto roditelja: »katerega govornico nihče ne razume« (213). Prevajalka izgublja srednji spol pri zaimkih: »z antičnim pohanstvom, kakršnega imajo« (121). Piše tudi »ko bi prenehal s pisanjem« (85) namesto *nehali pisati*.

Ponekod se kaže neznanje slovnice ali pravopisa, ki se zdi pri prevajalcu (ali prevajalki) komaj verjetno: »neštevilne gospodinje« (55) – kljub zmešnjavi po naših besednjakih niso neštevilne, temveč so *neštete* ali pa ravno *številne, mnoge*; »mi je bilo pri izbiri števil 1, 2 in x v napoto« (91) – to so pač *številke* in ne števil; »na razvejanem drevesu« (132) – splošno razširjena napaka, a prevajalci pogosto vedo, da je prav *razvejenem*; »se ne more več podajati na izlete« (170) namesto *hoditi* na izlete; »Žena je podvomila v to« (178) namesto *o tem*; »Oče se vleže na hrbet« (183) namesto *uleže*; »predpisane en-dva-tri gibe« (186) – ob tem človek kar vidi nemški stavek, slovensko pa je to »gibe ena-dve-tri«; »Meni ne bo nihče nič tvezil« – *tvezel*; »lezti po lestvi« (201) in »grizti« (209) namesto *lesti, gristi* – celo take temeljne slovnicične resnice so prevajalki neznan; in *medtem* piše vedno narazen: med tem.

Niso redke nedomače besede in po tujih zgledih narejene zveze: »vzdušje« (121), »smatrajte« (139); »ni bilo to nič lepo od nje« (180) – čeprav se marsikdo tega ne zaveda, je to čisto po nemškem 'schön von ihr'; »Bilo je naravnost podlo« (180) – *prav nizkotno*; »Brez oklevanja« (204) – ko imamo več domačih izrazov; tu je tudi že modna raba glagola 'izstopati': »sem se spomnil obljube, v kateri so vedno izstopale besede« (15); pa še »O ravnanju s kompjuterji« (137) – Marjan Rožanc je v svoji knjigi o slovenskih mitih razvil celo filozofijo o tem, kako narobe je, da smo izraz kompjuter (computer) poslovenili v računalnik, vendar pri tem navaja razloge, ki sploh ne vzdržijo kritike. Proti 'kompjuterju' dovolj govori že preprosto dejstvo, da slovenščina nima glasovne skupine 'pju'.

Slab besedni red: »Zdravnik pravi, da pogosto opažamo ta fenomen pri pripadnikih sesalcev« (196) – povrhu še tujka fenomen namesto pojav, in še pripadniki so odveč. Pravilen stavek: »da ta pojav pogosto opažamo pri sesalcih«. »kako je ime psu« (203) bi moralo biti »kako je psu ime«; »besedo, ki naj bi se ji po možnosti izognili v kultivirani družinski skupnosti« – prav: ki naj bi se ji v kultivirani družinski skupnosti ognili.

Nekaterim oblikam se kar vidi nemško ogrodje: »so nama silile v uho *krpe* pogovorov« (51) namesto *drobci, odlomki*; »v tisti nepozabni Bartolomejski noči« (82) – v slovenščini je to že izdavnica Šentjernejska noč.

*Pasha* je v vmesni opombi pojasnjena kot »židovski velikonočni praznik«. Kar koli že kdo misli o dvojnici »judovski« in »židovski«, kjer gre za verski praznik, je edino prav *judovski*, saj tudi ta prevod potem govori o »pravovernih judih«, torej vernikih.

Še ena malomarnost. Ne vem, kako Kishon piše ime arhitekta Bosinneya, ampak ker je to oseba iz romanov o Forsytih, bi bila prevajalka pač lahko kam pogledala, preden je zapisala »Bossini« (188). Podobno je tudi z Bicketom, ki ima v forsytiski Moderni komediji ženo z imenom Viktorija, pravi ji pa Vika. Tukaj pa beremo (188): »To je Bicket, Vicin mož.« In naposled tu zapisani »Wilfred« ni Wilfred, temveč je Wilfrid!

Uganka mi je stavek na str. 155: »Ni se treba odpovedati hrani, treba je opustiti le določene jedi, vključno okuševalne živce.« Razumi, kdor moreš!

Knjiga ima 321 strani, vendar sem se prej naveličal (avtorja) in prišel le nekako do dvestote, a to menda zadostuje. Vsaj za sodbo o prevodu je bilo, mislim, dovolj, da je na koncu ni treba še posebej izrekat, hudih besed sem zapisal že prej dovolj.

Janez Gradišnik  
Ljubljana

PRVI ZVEZEK KOROŠKEGA SLOVARJA

*Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten 1, A-B. Österreichische Akademie der Wissenschaften – Philosophisch-historische Klasse, izdala Stanislaus Hafner in Erich Prunč, Dunaj 1982, 221 str.; Schlüssel zum »Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten«, 111. str. + zemljevid.*

Po metodično dobro premišljenih pripravah je graška skupina slavistov-slovenistov (vodita jo S. Hafner in E. Prunč) s pričujočim zvezkom slovarja začela uresničevati prvi del svojega obsežnega in razvejenega raziskovalnega načrta koroških narečij in koroškega ljudskega jezika sploh; osnovna načela in cilje tega načrta sta predstavila Hafner in Prunč v uvodnem delu publikacije *Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten (Grundsätzliches und Allgemeines)*, ki je izšla pred tremi leti v Gradcu (354 str. + zemljevidi); med petimi delnimi nalogami (Prunč jih imenuje Teilziele 1–5) je izdelava slovarja-thesaurusa na prvem mestu. Čeprav se glavne misli ponovijo v *Uvodu* v slovar in nekatere praktične rešitve pojasnjuje »Ključ«, je za razumevanje celotne zamisli kompleksne znanstvene obdelave koroščine nujno, da se bralec seznaní tudi s tem »uvodnim« zbornikom.

Slovenščina na avstrijskem Koroškem živi v posebnih dvojezičnih okoliščinah, kjer se do različne stopnje tudi nemško govoreči Slovenec srečuje v vsakdanjem občevanju s praviloma samo enojezičnim nemško govorečim. Ker je nemščina prevladujoči jezik v upravi, šolstvu in drugod, je slovenščina nenehno izpostavljena nemškemu vplivu, kar se najočitneje kaže prav v besedišču; zato nas ne sme presenetiti prvi vtis o slovarju, katerega podoba se pač ne more ravnati po naši želji, ampak tako ali drugače odsvita jezikovno resničnost. V našem primeru pa slovar ni odvisen neposredno od le-te, saj prevzema in razlaga samo besedje, ki je vsebovano v dialektoloških obravnavah (ožjih in širših) in v narečnih besedilih. Med deli, ki sta gotovo pomnožili bolj ali manj asimilirane nemške prvine v slovarju, sta nedvomno disertaciji o nemških izposojenkah (Zerzer, Nogradnik), medtem ko npr. Šašlova narečna besedila (Šašel – Ramovš, *Narodno blago iz Roža*, Maribor 1936–1937) kažejo v drugačno smer.

Sestavljavci slovarja so si v naslovu izbrali ime »thesaurus«, ki bi utegnil koga zavesti v misli, da gre za popolno zajetje koroškega besedišča; toda temu cilju se bodo približali šele ob koncu celotne raziskave, ko bodo posneli tako rekoč »v živo« vso pisanost slovenskega jezikovnega izraza v 220-ih glavnih in 43 pomožnih informacijskih točkah na avstrijskem Koroškem, kjer še živi slovenska beseda. Za zdaj so avtorji dosegli »izčrpnost« s tem, da so iz literature o koroških narečjih in iz narečnih besedil skrbno izpisali vso leksiko, jo uredili in slovarsko obdelali; ta fond so precej obogatili z navajanjem sopomenk (te so posebej zaznamovane), ki so jih že doslej zbrali na terenu, deloma pa so sad jezikovne kompetence sestavljavcev, koroških domačinov. Na zemljevidu, ki je dodan »ključ«, so označene inform. točke (220) od Potoč pri Labotu na vzhodu do Potoč pri Šmohorju v Ziljski dolini; posebej so zarisana širša območja, za katera obstajajo opisi: za Ziljo Paulsen (glasoslovje, dis., Dunaj 1935), za rožanščino Scheiniggova obravnava iz leta 1882, za celovški »bazen« monografija Sturm-Schnablove, za Podjuno Isačenkova dis. (Dunaj 1933) in dve objavi v Revue des Etudes Slaves ter novejša izčrpnjša monografija o narečju jugovzhodne Podjune P. Zdovca, za obirsko narečje dis. L. Karničarja (Gradec

1979). Med raznovrstnimi prispevki o govoru posameznega kraja so na karti zabeleženi: Logarjev in Riglerjev zapis za Slovanski lingvistični atlas (OLA), Logarjevi dialektološki študiji za Kostanje in Knežo, Neweklowskega naglasne obravnave in opis govora v Bilčovsu, Zerzerjeva in Nogradnikova dis. o izposojenkah, Scheiniggov Obraz rožanskega narečja (Kres 1881, 1882), Šašel-Ramovš, Narodno blago iz Roža ter Isačenkova študija o narečju vasi Sele in Tesnièrova razprava o podjunskih nosnikih. Skupno je na seznamu virov za slovar nad sto enot, med katerimi je najstarejša Jarnikova iz leta 1842 (Obraz slovenskoga narečja u Koruškoj, Kolo 1). Najbrž bi bilo vredno upoštevati med viri še Josipa Šašla *Rožanski narečni besednjak*, katerega rokopis hrani SAZU (N° II 24205) in ga citira celo O. N. Trubačev med viri za Ètimologièeskij slovar' slavjanskih jazykov (praslavjanskij leksièeskij fond), I, Moskva 1974, str. 14.

Avtorji so tudi pojasnili, zakaj so izbrali v naslovu termin »Volkssprache«; gre tedaj za vse oblike ljudskega jezika (slovenskega) na Koroškem, kar pomeni, da so vključena vsa narečja, kakor tudi vse socialne in nadnarečne pogovorne plasti razen knjižnega jezika.

Pri oblikovanju geselskih èlankov so sestavljavci izbrali tale postopek: gesla navajajo v poknjženi (standardizirani) obliki, za kar so izdelali zanesljiva pravila, v takšni obliki so tudi drugi navedki v geslu (tudi vse, kar je dodano na podlagi jezikovne kompetence sestavljavcev (sopomenke)), razen seveda besednega in besedilnega gradiva, ki je vedno natanèno »pasportizirano«. Veliko truda, znanja in delovne discipline je bilo potrebne za uskladitev neštetihih transkripcij, ki so se nabrale v desetletjih in so se zdaj nakopièile pred avtorji. V obliki tabel so spravili vso množico znamenj v pregleden razpored, tako da se uporabnik lahko razmeroma hitro znajde.

Posamezni razdelki v geselskem èlanku so oznaèeni s posebnimi znamenji, tako da je tudi tu preglednost dobra. Gradivo je treh vrst: iz t. i. virov, iz jezikovne kompetence avtorjev, iz slovarjev. Vsak geselski èlanek se konèa z navedbo, ali je beseda tudi v Pleteršniku, v SP, v SSKJ in ali je v istem pomenu. Precej gesel ima pred seboj številèni kvalifikator 1–5 (èe so ti kvalifikatorji razlièni glede na pomen besede, so dodani ob posameznem pomenu). Te leksikalno-semantiène kvalifikatorje so dodajali sestavljavci na podlagi svoje jezikovne kompetence in ni dvoma, da je bilo pri tem veliko omahovanja; na drugi strani pa je prav to oznaèevanje vsaj nekoliko omililo »vpadljivost« nemških izposojenk. Gesla brez oznake so splošno v rabi, normalna, neoznaèena, npr. *apno*, *arcnija*; gesla s števil. 1 so normalna za posamezna strokovna podroèja, npr. *avskunft*, *avfpasati*; gesla s števil. 2 so prišla v govor iz nemške šole, administracije ipd., so sicer inovacija, vendar se dobro ujamejo z normo koroškega ljudskega jezika, npr. *ajnfarštonten*, *arcelati*; s števil. 3 so oznaèene novinke iz nemščine ali nekoroške slovenščine, ki jih govorec uporablja za aktualizacijo in se že približujejo t. i. citatnim izposojenkam, npr. *ampak*, *ah bos*; s števil. 4 so oznaèena gesla, ki pomenijo spontane individualne neologizme v dvojeziènem jezikovnem stiku, npr. *arfolg*, *aport*; oznaèba s kvalifikatorjem 5 pomeni, da besede ni bilo mogoèe uvrstiti v nobeno od prejšnjih skupin, npr. *bosar* = voda. Še nekaj primerov iz slovarja: *ajfarsuht* (3), *ajgenšoft* (4), *ajnperufati* (1), *ajston* (3), *ambos* (1), *bohenendhajzel* (4), *avsnoma* (2) itd.

Slovarju dodani Schlüssel-Ključ obsega vse razlage in navodila za ustrezno uporabo slovarja: zgradba in oblikovanje geselskega èlanka, pravila standardizacije, transkripcijske konkordance, zemljepisni parametri (mreža informacijskih toèk), viri in literatura itd.

Slovar je tudi v tehniènem pogledu vzorno natipkan in razmnožen, v njem praktièno ni napak, opazil sem le nekaj drobnosti, npr. Kidriè J. nam. F. (Ključ, 94); Volkssprache in Kärntens nam. in Kärnten ali samo Kärntens (Thesaurus, Einleitung, 1. odstavek); *sodèda* nam. *sosèda* (Thes., str. 185, citat iz ŠR 39); *Lud slowiański* nam. *Lud slowiański* (Ključ, 98, pri Rae); Bezlajev etim. slovar je izšel z letnico 1976 (Ključ, 100).

Sestavljavcem slovarja (E. Prunč, S. Hafner, L. Karničar, H. Pfandl s sodelovanjem Natasche Grilj, Monike Junker in Barbare Lex) želimo, da bi uspešno (kot doslej) nadaljevali in končali delo pri Thesaurusu in uresničili še druge cilje svojega za slovenistično in slavistično jezikoslovje tako pomembnega načrta.

Franc Jakopin  
Znanstvenoraziskovalni center SAZU v Ljubljani

## OBDOBJE REALIZMA V SLOVENSKEM JEZIKU, KNJIŽEVNOSTI IN KULTURI

*Tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu, Mednarodni simpozij 1981, izdano v Ljubljani 1982, 538 str.*

Tudi zbornik 42 razprav in predavanj z znanstvenega simpozija o realizmu v Ljubljani je urejen po že uveljavljenem načelu: od slovenistike k širšim temam, od tipološke in splošne problematike k specifični. Sorodnosti in kontinuiteta s prejšnjima zbornikoma – razsvetljenstvom in romantiko – so opazne na več ravneh: širok krog predavateljev, njih najrazličnejši pogledi in teorije, številna nova odkritja, samonikle interpretacije in nasprotujoča si mnenja, celostni pregledi ob ozko specifičnih problemih.

Realističnost na posameznih zvrstnih področjih je obravnavalo kar pet avtorjev; opozarjali so na realistične značilnosti, ki doslej v slovenskem kontekstu še niso bile poudarjene, pomenijo pa v marsičem pot k novi interpretaciji in preformulaciji dosedanjih najsplošnejših gledanj. O tipologiji realizma na splošno postavlja *Boris Paternu* tele sklepe: pojem realizma se je zaradi različnih interpretacij že zelo zrelativiziral, zato ga je nujno treba historizirati in omejiti na 19. stoletje. Tako pojmovani realizem ima v slovenski literaturi določene značilnosti, kot so: teoretična preusmeritev k prozi, vendar se dejansko znaki realizma pojavljajo najprej v liriki zaradi predhodnega neravnovesja v razvoju zvrsti; sprejemanje resničnosti prek načela idealizacije, tako v vsebini kot v jeziku, znano tudi kot formula o idealnem realizmu; vrsta nadpovprečnih avtorjev brez izrazito vodilnega. Slovenski realizem je neizdelan in neizrazit, odprt pritiskom različnih stilov, na vsak način vidnejši tok razvoja v realizem teče po kratki prozi, medtem ko daljša zaostaja in je znatno manj odprta stilnim in idejnim novostim.

Paternujevo razpravo dopolnjuje *Matjaž Kmecl* z razmišljanjem o realizmu v slovenski prozi. V bistvu govori o podobnih problemih, ki jim dodaja svojo interpretacijo: idealizaciji slovenskega realizma vidi vzrok v gospodarski in politični revščini slovenskega meščanstva, ki je bilo prisiljeno graditi svojo moč na morali, etičnih principih, ideji, zato je tudi slovenska literatura izoblikovala in gojila vsaj tri značilne ideološke sisteme, mite: mit o narodovi moči in pomembnosti, zlasti v zgodovinski pripovedi, mit o očarljivosti in uspešnosti mladega, revnega slovenskega izobraženca, in mit o metafizičnem kaznovanju pregreh, dokaz družbenozgodovinske šibkosti. Ugotavlja, da je v prozi vseskozi prisotna razpetost med idealnim in realnim – kamor je silil celotni evropski in slovenski razvoj – da obstaja tudi v kratki prozi opozicija med sliko in novelo, pri prvi je ideološkost sekundarna, pri drugi, ki so jo narekovale modne potrebe, primarna. Podobna razmerja so tudi v romanu med osrednjo in stranskimi snovmi.

Z liriko v realizmu se ukvarja *France Bernik*. Analizira realistično nerazpoloženje do lirike pri Levstiku in Levcu, nujno pojmovanje o subjektivnosti in necelotnosti lirike po-

vezuje z nemškim filozofom Heglom. Pesništvo Simona Jenka, ki v splošnem pogledu pripada romantiki, nosi na sebi vsa znamenja odpora do tega stila: radikalni pojav družbene stvarnosti v nasprotju z domoljubnim in nacionalnim navdušenjem, senzualnost pri odnosu do ženske, povezano z dvomom in ironijo, narava postaja samosvoja realnost, objekt lirskega pesništva.

Dramatiko obravnavanega obdobja osvetljuje *Jože Koruza*. Ključni problem, pomembnejši od same dramatike, je bilo organiziranje slovenskega gledališča (1867) in njegovo formiranje v poklicno gledališče, izvirna in kvalitetna dramatika je bila sekundarna zahteva. Tako je bila poleg narodnoprebudnih in komedijskih čitalniških igrice – celo prirejene Županove Micke – zaželeno tudi ideologiji podvržena zgodovinska drama, še najbolj razbremenjena pa meščanska drama iz sodobnega življenja, kjer se realizem tudi ni uveljavil v dosledni obliki.

Poglede na posamezne zvrsti povzema in opredeljuje *Maria Bobrownicka*. Ugotavlja, da je v slovenskem realizmu precej za realizem netipičnih zvrsti in vrst, predvsem v epiki, ker lirika in dramatika nista odigrali pomembnejše vloge. Med tipično nerealistične epske vrste spadajo verzne epske oblike, kot so balade in zgodovinske pesnitve, podedovane iz romantike. Tudi v pripovedni prozi so nekateri tipi neznatni: zgodovinska proza z romantično in ne pozitivistično interpretacijo zgodovine. Pri samih tipično realističnih vrstah prevladuje družbeno-doživljajski roman, ki obravnava posamezne plasti slovenske družbe. Osnovni metodi sta opis in registracija navad, nasprotij in problemov. Psihološkega romana ni. Podobna struktura je v kratki prozi.

Značilnosti slovenskega realizma nasploh so torej prevladovanje opisnosti nad sociološko analitičnostjo in družbeno kritičnostjo, pripisovanje odločilnega pomena fabulativnemu vidiku, zanemarjanje filozofske interpretacije sveta, kar je vse bolj značilno za prozo iz obdobja razsvetljenstva in romantike. Tudi teoretično je slovenski realizem rasel še iz klasicizma in romantičnega izročila.

Sledi vrsta razprav, posvečenih teoretičnim pogledom posameznih avtorjev slovenskega realizma. Tako je Levstikov književno-zgodovinski nazor formuliral *Zdzisław Darasz*. Levstik je literarni zgodovini pripisal tele naloge: vplivati mora na kolektivno zavest, oblikovati v bralcih učinkovit odnos do literarnih vrednot in jih ustrezno hierarhizirati, prikazovati vezi med umetno književnostjo in ljudskim izročilom in ne nazadnje, uvrstiti mora ljudsko ustvarjanje v sistem nacionalne kulture.

O Jurčičevih poetoloških pogledih piše *Štefan Barbarič*, ki je v zvezi s tem pregledal zapise v beležnicah in priložnostnih kritičnih člankih. Po naravi k realizmu nagnjeni pisatelj se je zavzemal za najširši tematski in motivni krog literarnega oblikovanja, bil pa je proti spolno preveč izrazitim temam. Vendar je pojmoval literaturo kot umetnost, ki naj svet obriše tudi idealno, razveseljuje in hkrati poučuje. Ideja, iz katere slovstvo izhaja, mu je ideja naroda. To poetološka stališča je potrdila njegova literarna realizacija.

Med zanimivejšimi je predavanje *Jožeta Pogačnika* o idejno-estetskih osnovah Stritarjevega eseja o Prešernu, s katerim je Stritar razkril svoje mišljenje o bistvu poezije nasploh. Osnovna teza je določitev pesnika s formulacijo o disharmoniji med idealom in resničnostjo. Besedni ustvarjalec se odloča za ideale in norme univerzalnega človeka, poslanstvo umetnosti je boj za celotnost, umetnostna resničnost pomeni uresničitev harmonične enotnosti. Namen umetnosti ni, da posnema življenje, njeno bistvo je, da stalno nasprotuje resničnosti, ohranja človečnostne vrednote. Stritar je bil prvi, ki je spoznal razloček med absolutno in relativno lepoto in odkril zgodovinsko pogojenost lepega, čeprav se je odločil za trditev, da je antična književnost vzor tudi sodobnemu času. Prav tako je postavil tezo o avtonomnosti umetniškega dela, ki se osvobodi religioznih, moralnih in pragmatičnih vezi. Izvir Stritarjevih idejno-estetskih izhodišč najbolj označuje Goldmannov

pojem tragične vizije sveta, za katero je značilno, da je vredno le bivanje bistva in totalitete, kar pravzaprav izdaja konflikt med človekom in družbeno resničnostjo.

Od tem iz jugoslovanske književnosti omenimo le dve širše zasnovani, torej široko komparativni, preostale so bolj posvečene posameznim nacionalnim književnostim. *Juraj Martinović* je primerjal realistične težnje v slovenski, hrvaški in srbski književnosti. Ugotavlja, da njegovo tezo o večjem približevanju treh literatur podpirajo tudi programski teksti (Pogled na književnost Jakova Ignjatovića, Levstikovo Popotovanje in Naša književnost A. Šenoa.). Vsem esejem je skupno kritično razmerje do tradicije, prizadevanje za avtentično nacionalno književnost in njene socialne vidike, nazor o učinkovitosti književnosti v narodnem in družbenem življenju. Premik k bolj realistični poetiki pomenijo v Srbiji programski teksti Svetozarja Markovića, podobne teze postavita tudi Celestin in E. Kumičić.

V zvezi z jugoslovanskim zgodovinskim romanom druge polovice 19. stoletja *Marija Mitrović* ugotavlja, da je hrvaški zgodovinski roman dosegel visoko in pomembno stopnjo na literarno-estetskem in literarno-programskem področju, saj je Šenoa v njem razreševal resne socialne in politične probleme naroda, ki so jih potem povzeli družbeni in psihološki romani. V Srbiji se že v prvi polovici 19. stoletja uveljavi psevdozgodovinski, sentimentalno-romantični in patetično-patriotski roman, zgodovinskega romana v Lukácsevemu pomenu ni. Tudi v slovenski književnosti je namen zgodovinskega romana le poučevati in zabavati bralca, zgodovina je le okras, ozadje, ki pripomore k bogati zgodbi.

Od pomembnejših komparativnih razprav iz evropske književnosti prinaša nove izsledke študija *Maje I. Ryžove* o Jenku in Lermontovu. Pri obeh pesnikih je bil podoben odnos do sveta, saj se je izoblikoval v sorodnem družbenozgodovinskem položaju. Tipološke značilnosti obeh avtorjev so nadaljevanje byronizma in obrat k realizmu. Pri obeh je pristen proces deheroizacije visokega romantičnega epa, tu lahko domnevamo določene paralele med Jenkovim Ognjeplamtičem in Lermontova Tambovsko kaznačejšo. Nekaj stičnih točk in genetičnih pobud je možnih tudi pri posameznih lirskih tekstih (Lermontova Jadro – Jenkova Jadra trepetajo).

*Gerhard Giesemann* se ustavlja pri recepciji Heineja v slovenski literaturi 19. stoletja, analizira odnos do njega in njegovo avtoriteto, nato preverja strukturo Heinejeve lirike na posameznih pesmih Levstika, Stritarja, Jenka in Cimpermana. Heine je privlačil zaradi senzualizma, ljudskega tona, muzikalčnosti, duhovitosti in satire. Enostransko in šablonsko naslanjanje na Heineja je očitno pri epigonskih pesnikih, kot je Josip Cimperman.

O realistični liriki nasploh postavlja tele sklepe *Klaus D. Olof*: liriki so kategorije realističnega a priori tuje, zato v glavnem obtiči v ritmizirani prozi. Pesnik se zaradi težnje po opisovanju podrobnosti in gostobesednosti zagodzi v besednih klišejih. Izhod iz krize in ponovna avtonomnost lirskega subjekta sta možna šele s simbolizmom.

*Andreas Leitner* je analiziral začetke v realističnih romanih, izhajajoč iz teorije, da so v vsakem detajlu besedne umetnine lastnosti celote. Značilnost realizma je neprizadet in zanesljiv pripovedovalec, ki začenja neposredno z dogajanjem. Že na začetku romana skuša ustvariti dokumentarno verjetnost, z detajli prikazani svet namreč postane najbolj empirično možen. Realistični uvodi so z dogajanjem postavljeni v čas in prostor. Druga možnost začetka je prikazovanje človeka v delovnem okolju in njegovi vsakdanjosti, ki ga opredeljuje. Gre za izrazit preobrat k tostranskosti in vsakdanjosti.

Zanimivejši je še članek *Marie Dqbrowske* o motiviranju »resničnosti« književnega sporočila. Prva faza v razvoju slovenskega realizma razume resničnost še podobno kot ljudska pripoved. Ustvarja pripovedno situacijo ustne predaje, označeno z okvirom zgodbe, kar določa tudi model sprejemanja. Zaradi navidezne prisotnosti avtorja ima opis neznat-



no vlogo in majhno frekvenco, v kompoziciji je primarno dogajanje, tudi junakov karakter je povezan z junakovo aktivnostjo. Primeri takih pripovedi so pri Levstiku, Jenku, Trdini. To fazo Dąbrowska imenuje tudi funkcije etosa. Naslednji model je model stvarnosti z empiričnimi, objektivno preverljivimi dejstvi, ki ne rabijo avtorjevega komentarja. Tekst je edini posrednik med upovedeno resničnostjo in bralcem, najpomembnejša je empirična verjetnost. Dober primer za to je Jurčičeva Lepa Vida. Dezintegracijo tega aspekta pomeni relativizacija s subjektivizacijo notranjega spoznanja, torej tip prvoosebne pripovedi. Psihološka verjetnost pripovedi je edina motivacija resničnosti pripovedovanja. Primer je Tavčarjeva Visoška kronika, ki časovno ne spada več v obdobje realizma.

Jezikovne razprave obdelujejo predvsem jezikovno in slovnično gradivo, tako analizira *Franc Jakopin* slavizme v slovenskem knjižnem jeziku, *Barbara Oczkova* Levstikove Napake slovenskega pisanja, *France Novak* terminologijo v Slovenskem glasniku, *Tone Pretnar* verz Levstikovega Tugomera, *Velemir Gjurin* socialnozvrstno zaznamovanost besedil v Levstikovem Pavlihi. O Miklošiču pišeta *Katja Sturm* in *Radoje Simić*, o pismu Baudouina de Courtenay Josipu Jurčiču *Hanna Orzechowska*.

Po že uveljavljenem principu sledijo še članki s širšega kulturnega področja: zgodovine (*V. Melik*), slikarstva (*Š. Čopič*), glasbe (*P. Kuret*), etnologije (*M. Stanonik*) in filozofije (*F. Jerman*). Za globlje razumevanje procesov v slovenski literaturi je posebno zanimiv zadnji, gre namreč za recepcijo realizma v slovenski tomistični estetiki. Obravnava estetske nazore Antona Mahničja in Aleša Ušeničnika, poleg njune radikalne in izključno ideološke smeri pa še liberalno različico te estetike, katere avtor je bil Frančišek Lampe, nadaljevalec pa Izidor Cankar.

Zbornik, katerega razprave so široko dopolnile sliko slovenskega realizma, je tudi tokrat uredil Boris Paternu s sodelovanjem Franca Jakopinain Jožeta Koruze.

*Nada Barbarič-Novak*  
Srednja naravoslovna šola, Ljubljana

## ŠEGE IN NAVADE NA KOROŠKEM

*Dr. Pavle Zablatnik, Od zibelke do groba, Šege in navade na Koroškem, Mohorjeva založba, Celovec 1982, 148 str.*

Mohorjeva družba v Celovcu je v zbirki za leto 1983 svojim naročnikom postregla tudi s knjigo *Od zibelke do groba*. Že naslov pove, da v njej njen avtor dr. Pavle Zablatnik predstavlja šege in navade življenjskega cikla, kakor so se do nedavna ohranile pri Slovencih na Koroškem onstran meje, danes pa jim zaradi drugačnih življenjskih razmer in spremenjene socialne strukture prebivalstva prejkone bije zadnja ura.

Avtor je snov v knjigi razdelil po naravnem vrstnem redu: I. Vere, šege in navade ob otroški zibelki, II. Ženitovanjski običaji na Koroškem, III. Verovanja in običaji ob smrti. Ta tri poglavja je notranje razčlenil na manjše razdelke, tako da s preglednostjo gradiva res ne more biti težav. Tudi vsakomur dostopen, mestoma kramljajoči način pisanja, s katerim je P. Zablatnik verjetno želel delo približati kar najširšemu krogu naslovnikov omenjene družbe, omogoča, da se bralec sistematično seznanj z nepisanimi, a trdnimi pravili, ki so nekdanj pomembno uravnavala in opredeljevala življenjsko pot in položaj posameznika znotraj določene skupnosti in na zunaj dajala njegovemu življenju nekaj dramatične

napetosti in slovesnosti. Mimogrede izvemo tudi marsikaj o izviru nekaterih obravnavanih šeg, ki v precej primerih pričajo o skupni indoevropski dediščini. Avtor po načelih primerjalne metode opozarja tudi na podobne pojave pri starih Grkih, Rimljanih, Slovanih (Srbih, Čehih, Rusih), Germanih, kar utemeljuje z zgodovinskim položajem koroške pokrajine, češ »saj je bila naša dežela v starem veku več stoletij pod oblastjo rimskih cesarjev. Preko rimsko-grške antike pa je našlo pot v naše kraje zlasti mnogo starih izročil z vzhoda, iz azijskih in drugih provinc rimskega imperija« (str. 5).

Tokrat je dr. Zablatniku prišlo zelo prav ne le njegovo poznavanje narodopisja, ampak tudi teologije, na podlagi katere marsikateremu pojavu iz šeg življenjskega cikla najdeva ozadje v svetem pismu ali v opuščeni cerkvenih obredih, ki se jim prebivalstvo ni hotelo odreči in jih je s posvečenih tal preneslo na svoje domove, kjer so se okoliščinam ustrezno prernašali iz roda v rod (ne da bi njihovi uporabniki dolgo vedeli za njihov izvir in prvotni pomen). Za jezikovno radovednega bralca so posebno dobrodošle ne le narečne variante términov iz predmetnega področja, ampak tudi njihova razlaga in etimologija, npr. za trotamoro, škopnjak, križevnik, camar, mendirar idr.

Knjiga Od zibelke do groba je simpatična zaradi svoje sistematične zaokroženosti, po čemer se, kljub temu da je pač omejena le na eno od pokrajin, kjer živijo Slovenci, postavlja ob stran delu Praznično leto Slovencev Nika Kureta, ki je temeljito obdelal šege letnega cikla na slovenskem etničnem ozemlju. Pomembna je tudi zaradi truda ugotoviti genezo življenjskih šeg, pri čemer P. Zablatnik izrecno poudarja, da je virom zanje le težko priti do dna. Pri tem lahko zaslutimo avtorjev namen, sicer obzirno, kulturno primerno, a strokovno verodostojno in osebno svobodno prikazati sosedom samosvojest slovenskih šeg na Koroškem. Njim je prejkone namenjen povzetek v nemščini, da bi tudi ti doumeli, »kako trdoživo se prastara ljudska izročila ohranjujejo skozi dolga stoletja ter prehajajo iz roda v rod deloma skoraj neizpremenjena« (str. 98). To poudarjanje ni naključno, saj P. Zablatnik tudi v uvodu očitno polemizira z G. Graberjem, ki »odreka koroškim Slovincem kakršnokoli lastno ljudsko kulturo« (str. 6).

Knjiga bo tudi zaradi seznama uporabljenih virov in literature gotovo dosegla svoj namen, več bodo o njej vsekakor še spregovorili strokovnjaki, tu pa za konec le še nekaj na rob: 1. Škoda, da avtor ni podrobneje razložil razmerja med peterokrakim znamenjem (»morino taco«) zoper trotamoro (= moro) in risbami na str. 14. Na str. 15 je na fotografirani zibelki lepo razvidna peterokraka zvezda, na prejšnji strani pa so »trotemore v raznih oblikah« označene s šestimi kraki. Je znamenje za trotamoro torej šesterokrako, čarovno znamenje, s katerim jo odganjajo, pa peterokrako? Ali vendar nimajo tudi šesterokraka znamenja iste funkcije kot peterokraka? 2. Ne le doslednosti na ljubo, tudi zaradi vprašljivosti términov samega je škoda, da avtor ni vztrajal le pri šegah, ampak mu gre skoraj bolj izpod rok términov običaji. 3. Zahtevnejši bralec bo morda pogrešal natančnejšo časovno determiniranje. Antinomija *svoj čas, nekoč, nekdanj*: *danes* je morda le preširokosrčna in bi bila natančnejša časovna označba o trajanju posameznega pojava, kolikor je mogoča, vsekakor dobrodošla. 4. Zastavlja se vprašanje, ali so se, in če so se, kako so se razločevale šege glede na socialni položaj prebivalstva – ali drugače: kako se je skozi šege izražala njegova socialna struktura? Sedanji opisi dajejo vtis, kot da prebivalstvo nekdanj ne bi bilo razslojeno. Če gre za obravnavo šeg na ravnini parole, je zanemarjenje te komponente čutili kot pomanjkljivost, če pa za obravnavo na ravnini langue, bi bilo treba glede na vzorec sistemizirati in zato tudi selekcionirati celotno gradivo. – No, ta pripomba sega že čez rob zapisa o omenjenem Zablatnikovem delu, saj ne zadeva samo le-tega.

Marija Stanonik  
Inštitut za slovensko narodopisje,  
ZRC SAZU v Ljubljani

## DOLARJEVA KNJIGA O KNJIGI

*Jaro Dolar : Spomin človeštva, Ljubljana, Cankarjeva založba 1982, 425 str.*

Izid Dolarjeve knjige Spomin človeštva je hkrati razveseljav in pomemben dogodek na slovenskem knjižnem trgu. Z njo smo dobili prijetno berljivo kulturno zgodovino z vidika domačega strokovnjaka in povrh je tovrstna knjiga pri Slovencih prava redkost. Od domačih del smo s tega področja doslej premgli predvsem Bohinčevo knjigo Zgodovina knjige, knjižnic in tiska (vendar izdano kot skripta, Ljubljana 1957), pridružila pa se ji je pozneje še iz srbohruvaščine prevedena Kulundžičeva Zgodovina knjige (Ljubljana 1967).

Dolar pričenja svojo zanimivo razlago z zgodovino pisave oziroma pisav. Zatem preide h knjigi in posrečeno citira R. Escarpita »Kot vse, kar živi, se tudi knjiga ne da definirati.« Če izhajamo iz današnje podobe knjige, ne moremo deti med knjige niti mezopotamskih glinastih ploščic niti staroveških napisov na kamen ali les niti papirusovih zvitkov, pa vendar sodi vse to in še kaj v širši sklop pojma knjiga. Potem ko je izdelana (proizvedena), je knjiga neločljivo povezana z dvema institucijama : knjižničarstvom (izposojevalno posredovanje) in knjigotrštvom (prodajno posredovanje). V svojem prikazu se Dolar povezuje dotika vseh teh področij, a v glavnem le usmerja svoje zanimanje na knjigo kot na pisani (tiskani) komunikacijski predmet, kot na prenosnika kulturne dediščine ali kratko kot na »spomin človeštva«.

Avtor nas popelje skozi grško-rimsko knjižnokulturno sfero in se nato ustavi pri posebnem, močno vplivnem pojavu, t. i. knjižnih religijah (judovstvo, krščanstvo, islam). Gotovo je namreč, da se status katerekoli grško-rimske knjige (zvitka) ne more primerjati s pomenom in vplivom, ki ga je v prostoru in času imela judovsko-krščanska Biblija. Za del Vzhoda pomeni isto Koran, ki je z Biblijo v nedvomni vplivni zvezi. Zmaga knjižne religije – krščanstva je obeležena s t. i. prehodom iz starega v srednji vek – ta prehod sploh ne pomeni napredka v izobrazbi – hkrati pa se je začela oblikovati sedanja podoba knjige (ne več antični zvitok, ampak srednjeveški kodeks). Nadalje nam avtor predstavi bizantinsko kulturo kot vezni člen do antičnega izročila, podobno posredovalno vlogo z antiko je za srednjeveško Evropo opravljala visoko razvita islamska kultura, predvsem v Španiji. Razvoj knjižne kulture je v srednjeveški Evropi potekal predvsem v samostanih, to je čas, ko je bila knjiga redkost, dragocenost in monopol. Razvoj srednjeveških mest in njihovih gospodarskih in kulturnih teženj je pobudil razširitev knjige, vendar je končno to omogočil šele izum tiska v 15. stoletju. Nekako od te dobe se začenja večji razmah knjižnic, sprva v glavnem dvorskih ali v lasti bogatih ljubiteljev. Nastop reformacije (in za njo številnih idejnih, kulturnih, političnih gibanj) je pospeševala in razširjala tiskana knjiga.

Ker stopimo z reformacijo v svet knjige tudi Slovenci, ponudi avtor v naslednjih poglavjih tudi obrise iz slovenske kulturne zgodovine. Obdobje od francoske revolucije 1789 do začetkov 20. stoletja je obdelano bolj bežno, tako da je glede na celoto opazno v knjigi nesorazmerje. Delo zaključujejo kronologija, opombe, literatura ter osebno in stvarno kazalo, kar je knjigi v prid.

Knjiga je enciklopedično bogata s podatki in odlikuje se tudi po opremi (Cveto Jeraša). Žal ji niso prizanesle tiskovne, korektorske ali raznorazne napake, kar postaja že običaj. Za vzorec nekaj napak : str. 80 : Teodozij 379–295 – prav : – 395 ; str. 175 : Pintar – prav najbrž : Pindar ; str. 179 : njegova in njenih naslednikov – prav : . . . in njegovih naslednikov ; str. 234 : v Vaucclusu blizu sedeža razkolniških papežev Avignona – rimski papeži so stolovali v Avignonu od 1309–1377 in v Petrarcovem času (o njem je govor v tekstu) niso bili razkolniški, o razkolniških papežih ali protipapežih lahko govorimo šele po vrnitvi papežev v Rim (po Petrarcovi smrti) ; str. 236 : v Konstanzu – do zdaj smo bili navajeni pri tem mestu na žensko obliko : Konstanza oziroma Konstanca ; str. 248 : letnica

1588 je najbrž napačna, prav pa 1488, če gre seveda za čas Henrika VII. Tudorja ; str. 251 : Hugo ni umrl 1865, ampak 1885 ; str. 283 : kraljevi knjižničar – prav : kraljev ; str. 285 : Lope de Vega z njegovimi ... igrami – prav : s svojimi ; str. 286 : Cervantes ni umrl 1635, ampak 1616 ; str. 305 : Montesquieu ni Secondant, ampak Secondat, Voltaire pa ni Françoise, ampak François ; str. 365 : Kleopatra ne umre 33, ampak 30 pred n. š. ; str. 368 : 722 Karel Veliki ... – prav : Karel Martel ; str. 371 : Marco Polo se vrne s Kitajske – prav : iz Kitajske ; str. 371 : 1366 Karel IV. ustanovi univerzo v Pragi – prav : 1348 ; na str. 371 piše Johna Wiclifa, na str. 372 pa Vyclifov prevod ... – kako torej pisati tega angleškega reformatorja : Zgodovina v slikah (DZS) ima Wiclif, Svetovna zgodovina (CZ) ima Wicliffa (2. skl), Wiclif, v kazalu pa Wycliffe ; str. 390 : Hasard – prav : Hazard ; str. 395 : Weber Eugen – prav : Werber ...

Res je, da uporabnosti knjige te napake bistveno ne prizadenejo, vseeno pa je škoda, da jih je toliko.

*Andrijan Lah*  
Slovenska knjižnica v Ljubljani

## **Prejeli smo v oceno**

Slovenska zvrstna besedila. Uredil Jože Toporišič, sourednik Velemir Gjurin. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Katedre za slovenski jezik in književnost, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1981, 637 str.

Valentin Kalan, Tukides, logos zgodovine in razredni boj. Zbirka Analecta. DDU Univerzum, Ljubljana 1983, 135 str.